

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет
Кафедра української літератури імені Михайла Возняка

**Поетика пейзажу в українській прозі XIX століття (від Г. Квітки-
Основ'яненка до І. Франка)**

Магістерська робота
студентки VI курсу
групи ФЛУМ – 21
напряму «035.Філологія»
(Українська мова та література)
ВОЗНЯК Андріани Богданівни

Науковий керівник
проф. КОРНІЙЧУК В. С.

Львів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Теоретичні аспекти поетики пейзажу в українській прозі.....	7
1.1. Вербальний пейзаж у контексті суміжних понять.....	7
1.2.Класифікація літературного пейзажу.....	15
Висновки до розділу I.....	25
РОЗДІЛ II. Поетика пейзажу в українській прозі першої половини XIX століття.....	27
2.1. Природна поезія Г.Квітки-Основ'яненка в повістях «Маруся» і «Конотопська відьма».....	27
2.2. Пейзажна естетика Пантелеймона Куліша в романі «Чорна рада».....	32
Висновки до розділу II.....	37
РОЗДІЛ III. Поетика пейзажу в українській літературі другої половини XIX століття.....	38
3.1. Марко Вовчок: розкриття внутрішнього світу через образи природи в творах «Гайдамаки» і «Дев'ять братів і десята сестриця Галя»	38
3.2. Імпресії природи: роль пейзажу в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика.....	47
3.3. Іван Нечуй-Левицький: Образ природи в повісті «Кайдашева сім'я».....	55
3.4. Природний світ у повісті «Захар Беркут» Івана Франка.....	59
Висновки до розділу III.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	69

ВСТУП

У культурному просторі XIX століття українська література відіграла важливу роль у формуванні національної ідентичності та відображенні духовної сутності українського народу. Однією з ключових складових цього літературного доробку стала тема природи та поетика пейзажу, яка мала велике значення для розкриття національного характеру, емоційної глибини та естетичних уявлень авторів того часу. Впроваджуючи пейзаж в тексти, автори збагачували наративну структуру і допомагали підняти на поверхню схований підтекст, який розкривав глибокі думки та емоції персонажів. В контексті української прози XIX століття пейзаж нерідко стає метафорою національної боротьби, стаючи не лише природним фоном, а й активним учасником життєвого шляху українського народу.

Літературна спадщина XIX століття української прози, такі твори, як «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка, «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького, «Чорна рада» Пантелеймона Куліша, «Хіба ревуть воли, як ясла повні» Панаса Мирного, «Захар Беркут» Івана Франка та багато інших, багата на описи природи та пейзажних образів. Автори цих творів вдихали життя в кожен описаний куточок землі, надавали йому власну душу, нерідко привертаючи увагу до деталей та змінюючи пейзаж на символ своїх поглядів, сприйняття дійсності та національних аспірацій.

Пейзаж ставав місцем переплетіння різноманітних образів, метафор і символів. Степові простори, карпатські вершини, ліси, річки та озера несли на собі тягар минулого, мрій нації, а також побутові та психологічні конфлікти героїв. У цьому контексті поетика пейзажу набуває різноманітних функцій: від посилення настрою та емоційної насиченості сцен, до використання пейзажу як символічного вираження національного духу та ідентичності.

Романтичний дух епохи надавав природі особливий статус в літературі. Пейзаж ставав місцем для роздумів героїв про буття, загальнолюдські питання, місцем відтворення душевних переживань та конфліктів. Таким

чином, ландшафт віддзеркалював настрої та становлення героїв, їхні протиріччя та надії.

Українська література XIX століття відображує поетику пейзажу через призму глибокого зв'язку з національною ідентичністю. Пейзаж виступав не лише як декоративний елемент, а й як активний співучасник національних подій. Образи природи ставали символами боротьби за волю, виразниками страждань та надій українського народу. Це стало ще однією додатковою лінією передачі глибокого патріотизму та національної свідомості.

Поетика пейзажу в українській прозі XIX століття дійсно є важливою та актуальною темою, яка заслуговує на належне дослідження.

Актуальність цієї магістерської роботи обумовлена не лише загальною потребою вивчення літературних процесів минулого, але й їхньою важливістю для розуміння культурних трансформацій сучасності. Аналіз поетики пейзажу в українській прозі XIX століття є важливим кроком у напрямку розкриття естетичних, філософських та національних аспектів творчості того періоду. Враховуючи значення літератури як відображення духовної сутності суспільства, дослідження поетики пейзажу допоможе розкрити внутрішні світи авторів, їхні споглядання на природу та власну національну ідентичність.

Метою цієї магістерської роботи є глибокий аналіз та комплексне дослідження поетики пейзажу в українській прозі XIX століття. Серед основних аспектів мети роботи:

1. Вивчення еволюції поетики пейзажу: Виявлення змін у сприйнятті природи авторами XIX століття, розвиток їхніх естетичних поглядів та вплив змінюючогося соціокультурного контексту на цей процес.

2. Аналіз тематичних аспектів: Вивчення основних тематичних мотивів, які пов'язані з пейзажем в літературі того періоду, таких як роль природи у формуванні характерів героїв, сприйняття пейзажу як виразника емоцій тощо.

3. Виявлення символічних засобів: Дослідження використання пейзажу як символічного засобу, що відображає соціокультурні аспекти, національну самосвідомість та філософські уявлення авторів.

Для досягнення поставленої мети робота передбачає наступні завдання:

1. Аналіз літературного контексту: Дослідження історичного, культурного та літературного контексту ХІХ століття для розуміння впливу на творчість того часу.

2. Вибір об'єктів дослідження: Вибір ключових творів української прози ХІХ століття з акцентом на їхні пейзажні аспекти.

3. Аналіз поетичних засобів: Вивчення художніх прийомів, за допомогою яких автори втілювали свої споглядання на природу та поетизували пейзаж.

4. Ідентифікація символіки: Виявлення символічних елементів, які мали значення для побудови національної ідентичності та емоційного звучання творів.

Об'єктом дослідження є поетика пейзажу в українській прозі ХІХ століття. Об'єкт дослідження визначаємо як літературні твори даного періоду, де пейзаж є однією з ключових компонентів, що має важливе естетичне, емоційне та символічне значення.

Предметом дослідження є розкриття особливостей поетики пейзажу, його функцій та ролі в українській прозі ХІХ століття. Аналізу підлягають різні аспекти використання природного середовища у творчості письменників цього періоду, включаючи описи природних явищ, пейзажі як засіб вираження настрою та емоцій героїв, а також символічний потенціал пейзажу.

Для реалізації поставлених завдань дослідження буде використано літературні твори ХІХ століття: Вивчення творів українських письменників того періоду, де пейзаж відіграв важливу роль, таких як романи, повісті, оповідання та нариси.

Методологія дослідження

Під час дослідження будуть застосовані різноманітні методи наукового аналізу:

1. Літературний аналіз: Детальний розбір обраних творів з урахуванням поетичних засобів, лексики, стилістичних прийомів, пов'язаних з пейзажем.

2. Історично-культурний аналіз: Вивчення соціокультурних умов, які впливали на сприйняття природи та формування образів пейзажу в українській літературі ХІХ століття.

3. Символічний аналіз: Виявлення символічних елементів та їхнього значення для вираження певних філософських, національних або емоційних аспектів.

Структура дослідження: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел, який налічує 41 позицію. Загальний обсяг магістерської роботи – 73 сторінки, основний зміст викладено на 67 сторінках.

Розділ I

Теоретичні аспекти поетики пейзажу в українській прозі

1.1. Вербальний пейзаж у контексті суміжних понять

Пейзаж, виступаючи одним з складових компонентів образної структури художнього твору, є унікальним і неповторним явищем, оскільки кожен великий майстер слова збагачує палітру живописних традицій, відкриває нові можливості у використанні образів природи, проявляє оригінальність у побудові пейзажів, в мистецтві образотворчих засобів, в умінні вибрати найважливіше з того природного оточення, в якому перебувають образи-персонажі.

Пейзаж у художньому творі має вагомий вплив, дозволяючи відобразити уявлення людини про світ і її саму. Образи природи завжди несуть у собі глибокий духовно-філософський та моральний зміст, тому вони можуть бути розглянуті як своєрідна «портретна галерея» світу, що визначає особисте ставлення людини до навколишнього середовища. Філософія мистецтва допомагає виправдати та осмислити художню магію пейзажу. Ця складна й багатогранна творчість сформувалася у традицію думок, маючи різноманітне спрямування та історичні коріння. Хоча природа часто відіграє другорядну роль порівняно з сюжетом, аніж у вже минулих епохах, можна побачити, як вона впливає на свідомість людини, перетворюючись на символ або ліричний роздум.

Пейзаж є однією з форм опису та внутрішньої структури художнього твору. Незважаючи на те, що пейзажі часто залишаються непоміченими під час аналізу, вони несуть велике ідейно-художнє навантаження. У літературознавстві відсутнє єдине трактування терміну «пейзаж». Наприклад, В. Халізов вбачає в ньому зображення природи та об'єктного оточення. Інші, такі як П. Волинський, Михайлина Коцюбинська, Галина Сидоренко, В. Кожинів, розглядають пейзаж як складову композиції. Згідно з Л. Щемелевою, пейзаж – це опис «будь-якого відкритого простору зовнішнього

світу». К.К. Арсенєв, В.Ф. Саводник, В.М. Жирмунський та інші вважали пейзаж в літературі відображенням світовосприйняття письменника, а розгляд аспектів словесного втілення пейзажу, його образної та символічної системи – одним із методів розкриття художнього світу автора.

Простір, зокрема природа, широко використовуються для передачі людських почуттів. На цьому побудовані паралелі, контрасти, алегорія, символіка, вся пейзажна, філософська, любовна, сугестивна лірика, ліричні відступи в романах.

Людська істота стає людиною, людина стає особистістю, коли в неї є відчуття краси і потреба краси. І тим, в кого воно є, дарує красу природа, а вони знову своєю творчістю, своєю працею, талантом, душевною енергією віддають все це і людям, і назад природі. Оноре де Бальзак писав: «Література – це мистецтво, яке ставить перед собою мету відтворити природу за допомогою думки...».¹

Фольклор і література завжди мали прямий зв'язок із природою, використовуючи її явища для вираження почуттів та психічних станів людини. Однак цей зв'язок набував різних форм і функцій впродовж різних епох, в різних літературних напрямках і серед різних народів. Великі слов'янські поети, такі як К.Г. Маха, А. Міцкевич, Я. Коллар, вважали, що слов'янам більше, ніж іншим народам, важливо гармонізувати свої дії з природою. Це обумовлене значущою роллю фольклору в їх культурі. У кожному літературному напрямі відбувається індивідуальний відбір природних явищ і формується особливе ставлення до них, згідно з естетикою і світосприйняттям цього напрямку.

¹Копистянська Н. Природа як особлива поліфункціональна і поліестетична сторінка художнього простору / Нонна Копистянська // Час і простір у мистецтві слова : монографія. – Львів : ПАІС, 2012. – С. 93–106.

В усіх жанрах зображення природи не є описовим, статичним, одноплановим. Поети відкривають багатоліку мінливість: самої природи, в якій постійно відбувається зародження, розвиток, вмирання; мінливість станів природи і їх проявів залежно від освітлення, пори року, доби, погоди і т. ін.; зміну душевних станів, емоцій, почуттів і відчуттів людини у сприйнятті природи – і «плинність» характеру самої людини – «об'єктиву» у творі; нарешті – мінливість авторського задуму, настрою. Кожен статичний момент несе печать свого мінливого становлення.²

Аналіз наукових досліджень українських та зарубіжних вчених щодо теми природи у літературі показало, що дефініцій терміна «пейзаж» безліч. Різноманітні визначення цього поняття можна знайти у літературознавчих довідкових виданнях, а також в окремих статтях, монографіях та дисертаціях, які включають аспекти мистецтва, літературознавства, мовознавства, культурології та лінгвокультурології.

Проблеми пов'язані зі значенням терміна «пейзаж», буквально походження якого означає «краєвид» або «сільський вид». Це слово було запозичено з французької мови, де «paysage» утворено від «pays», що в свою чергу походить від латинського «pagus» – «село». Однак, за влучним спостереженням А. Ткаченка, «сучасний пейзаж може бути не лишесільським чи природним, а й урбаністичним (зображення міст, архітектурних комплексів тощо). Незвичність такого застосування терміна ще викликає у деяких науковців певний спротив, але ми переконалися, – продовжує літературознавець, – що терміни, як і «прості» слова, надаються до переосмислень та узагальнень. Затемнення етимологічної основи слова «пейзаж» зробило можливим утворення словосполучки «міський пейзаж». У

² Копистянська Н. Природа як особлива поліфункціональна і поліестетична сторінка художнього простору / Нонна Копистянська // Час і простір у мистецтві слова : монографія. – Львів : ПАІС, 2012. – С. 93–106.

нинішньому розумінні пейзаж – не тільки опис, а й візія (сновидна, фантастична) будь-якого незамкненого простору»³.

Термін «пейзаж» пройшов еволюцію, змінюючи свої значення та ставши метафоричним для понять, які спочатку були далекі від оригінального пейзажу. Наприклад, він вживається у виразах, які описують «пейзаж людини», «пейзаж душі», «внутрішній пейзаж», «політичний пейзаж». Ці приклади відображають широкий підхід до розуміння терміна, який є особливо поширеним у сучасному літературознавстві.

Серед вчених, які досліджують природу, досі існує розбіжність у розумінні поняття «пейзаж». Цей термін постійно змінюється та розширює своє значення, іноді повертаючись до його первісного етимологічного кореня.

Пейзаж можна визначити як словесне відображення окремої частини зовнішнього світу, яке охоплює об'єкти природи, створені людиною (такі як будівлі, замки, руїни), і представлене в різних формах: об'єктивних (реалістичних, матеріальних) або суб'єктивних (ідейних, емоційно-психологічних, символічних). Це відображення включає особисті особливості автора, такі як його біографія, гендерні та вікові аспекти, а також його спосіб розуміння світу і ставлення до природи. Пейзаж є словесно-візуальною «моделлю» знайомого або незнайомого простору для автора, і він створюється завдяки спогляданню, раціональному аналізу та творчій уяві письменника.

Психологічний пейзаж – це виразне описання природи, що служить як засіб вираження емоційного стану автора або персонажа. Він виконує дві основні функції: перша – створює атмосферу та настрій, друга – відображає відчуття, почуття, настрої і ідеї суб'єкта через еквівалентність або контраст. До психологічних пейзажів належать такі види як пейзажі-паралелі (які

³Ткаченко А. Мистецтво слова (вступ до літературознавства) : підручник для студентів вищих навчальних закладів з гуманітарних спеціальностей / Анатолій Ткаченко. – 2-е вид., випр. і доповн. – К. : Київ. ун-т, 2003. – 448 с.

створюють консонанси або дисонанси), пейзажі-проекції, передвісники (натяки), характеротвірні (відомі як «портретні пейзажі»), відчуттєво-перцепційні (як враження та імпресії), а також внутрішні ландшафти пам'яті, уяви та сну, що включають в себе експресії та символи.

Літературознавці використовують різні терміни для опису словесного створення образів та подачі зорових вражень в літературних текстах. Це включає в себе використання слів та фраз для створення живописних образів і передачі відчуття побаченого, наче автор малює словами картину для читача, намагаючись максимально точно відобразити об'єкти та події так, щоб створити враження «бачення» і зорового сприйняття реальності в уяві читача.

Наталія Жлуктенко вказує, що термін «словесний живопис» в науковому та критичному контексті має різні семантичні відтінки. Його використовують для характеристики стильної манери автора, для виокремлення ретельного опису просторових деталей у творах (які можуть включати пейзажі або інтер'єри) або для виділення емоційних аспектів у характеристиках персонажів (портретів). У своїй статті авторка використовує цей термін у більш обмеженому контексті, розглядаючи його як частину літературного мотиву, яка стосується зображення образів у творі.⁴

У своїй статті «Метафора в образотворчому мистецтві як частина літературознавчого тексту», Т. Кулікова зазначила, що поняття, які описують різні аспекти живопису, давно стали частиною термінології в гуманітарних дисциплінах. Розглядаючи цю ідею докладніше, вона виділила кілька тематичних підгруп образотворчих метафор:

⁴ Жлуктенко Н. Ю. Словесний живопис у постмодерному історичному романі про митця / Жлуктенко Н. Ю. // Літературознавчі студії : зб. наук. праць / КНУ імені Т. Шевченка, Ін-т філології ; відп. ред. Г. Ф. Семенюк ; редкол.: Н. М. Гаєвська [та ін.]. – К. : Київ. ун-т, 2011. – Вип. 31. – С. 121–125.

- Категоріальні поняття, пов'язані з живописом і його похідні (наприклад, «живопис» і «живописати»).
- Назви різних видів мистецьких творів, які виникають в малюванні (такі як «картина», «малюнок», «портрет», «пейзаж», «етюд»).
- Терміни, що стосуються техніки живопису (наприклад, «накладати мазки» або «накладати фарби»).
- Назви різноманітних інструментів, які використовуються при малюванні (наприклад, «пензель» або «палітра»).
- Терміни, що стосуються осіб з професійною спрямованістю (як от «художник» або «художник-мариніст»).

Ці образотворчі метафори допомагають розуміти і аналізувати текст літературознавчого характеру з нового кута зору, використовуючи терміни та концепції, які походять із сфери образотворчого мистецтва.⁵

Різні стилі пейзажного живопису пропонують різні підходи до зображення природи. Реалісти та натуралісти прагнуть максимально точно й реалістично передати природний об'єкт. Їх головною метою є відтворення природи якомога більш точно та правдоподібно.

Імпресіоністи, навпаки, акцентують увагу не на самому зображенні природи, а на враженнях, які вона справляє, на емоціях, асоціаціях та думках глядача. Вони намагаються передати своє відчуття від природи через кольори, світло та атмосферність.

Символісти ж вдаються до узагальнення та метафоризації, намагаючись втілити символічні аспекти природи в своїх роботах. Їхні пейзажі часто стають

⁵ Кулікова Т. В. Метафора образотворчого мистецтва як елемент літературознавчого тексту / Т. В. Кулікова // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С.Сковороди / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Х., 2012. – Вип. 34. – С. 172–178.

символами або алегоріями, що виражають певні ідеї та концепції, а не лише реалістичні зображення.

У своїй роботі «Із секретів поетичної творчості», Іван Франко наголосив на тому, що для створення художнього твору необхідні не лише «зміслові» імпульси, а й такі вияви внутрішнього психодухового життя особистості, як пам'ять, свідомість, чуття, фантазія, воля. Лише в єдності дії усіх цих факторів зовнішні враження трансформуються у художній образ. Активізація цих «об'явів душевного життя» дає змогу репродукувати, диференціювати, комбінувати, перетворювати «змісловий матеріал», що, зусиллями митця, набуває специфічно авторських смислів.⁶

Думка Ю. Юхимик вказує на те, що навіть у випадку найточнішого художнього наслідування, коли автор використовує специфічні виразові засоби для подання об'єкта, результат завжди є не точною копією об'єкта, а скоріше його структурним еквівалентом, вираженим через конкретні засоби образотворчості. Ця точка зору підкреслює, що в будь-якому художньому образі завжди міститься певна міра суб'єктивності, оскільки автор обов'язково вносить свою індивідуальну інтерпретацію або «деформацію» реального об'єкта.⁷

Поняття «відчуття природи» (або «naturegefühl») описуємо як складний набір роздумів людини щодо природи та її взаємодії з власною особистістю. Це включає в себе світоглядний аспект, який відображає погляди митця на природу та його філософію щодо неї, а також емоційно-естетичне сприйняття природного оточення та «переживання природи», які можуть бути розглянуті як психологічний аспект сприйняття природи. Це поняття передбачає дослідження джерел авторських вражень, контексту індивідуальної

⁶Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

⁷ Юхимик Ю. В. Естетико-мистецтвознавчий аналіз міметичного способу художнього творення: історична динаміка класичного мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук : спец. 09.00.08 «Естетика» / Ю. В. Юхимик. – К., 2011. – 31 с.

сприйняття, головних інтересів, життєвих умов, виховання та філософських, етичних і естетичних поглядів, історично-літературного контексту, школи, особливостей поетики та стилю конкретного твору, а також його художньої виразності.

Літературознавці, які систематично досліджують цей аспект, стверджують, що світоглядний аспект «відчуття природи» базується на кількох фундаментальних засадах: філософському підґрунті, який виражає уявлення певного письменника про природу; впливі релігійних традицій на розуміння природи; врахуванні ідеологічних поглядів; і науковому підході до розгляду природних явищ.⁸

Чуттєве та емоційно-естетичне сприйняття природи здійснюється через психічне життя людини, включаючи навіть підсвідомий рівень. Дослідники описують це як «переживання природи», де спостереження та сприйняття спочатку відбуваються через наші чуттєві органи, а потім обробляються і перетворюються в складні емоційні та враження. Загалом обидва аспекти «відчуття природи» – як світоглядний аспект, пов'язаний з «філософією природи», і чуттєво-емоційний аспект, що включає «психологію сприйняття природи», мають взаємний зв'язок і взаємодіють один з одним.

Важливо зазначити, що пейзаж являє собою відносно новий елемент у літературі, який з'явився пізніше, у порівнянні з іншими образами природи. Різні відображення природи, такі як міфологічні втілення її сил чи станів, поетична персоніфікація, описи тварин і рослин, ми знаходимо в міфах, давніх епосах і малих фольклорних жанрах. Природа також включається в твір через натурфілософські роздуми персонажів і автора, через опис природного оточення та характеристики місцевостей, а також через розповідь про події,

⁸Жлуктенко Н. Ю. Словесний живопис у постмодерному історичному романі про митця / Жлуктенко Н. Ю. // Літературознавчі студії : зб. наук. праць / КНУ імені Т. Шевченка, Ін-т філології ; відп. ред. Г. Ф. Семенюк ; редкол.: Н. М. Гаєвська [та ін.]. – К. : Київ. ун-т, 2011. – Вип. 31. – С. 121–125.

що розгортаються в природному середовищі. Загалом, всі ці форми присутності теми природи в твір відображають особливості естетичного «відчуття природи» самого письменника.

1.2. Класифікація літературного пейзажу

У літературознавстві існує переконання, що не існує єдиної уніфікованої класифікації пейзажу, оскільки можна використовувати різні критерії для поділу пейзажів, такі як спосіб зображення, характер простору й часу, масштабність, емоційний вираз, семантика, походження та стилістичні особливості. Залежно від напрямку, до якого належить твір, пейзажі поділяються на:

Міфологічний пейзаж є характерним елементом в творах літератури ХХ століття і включає в себе міфологізм або неоміфологізм. В цьому контексті природа в описах творів передає логіку міфологічного мислення, базуючись на архетипічних образах і мотивах різних міфів. Важливо зауважити, що в ХХ столітті письменники виступали як міфотворці, переосмислюючи і доповнюючи традиційні міфологічні уявлення. Відмінність полягає в тому, що автори активно взяли за трансформацію міфологічних образів, не обмежуючись їхнім простим відтворенням. Міфологічний опис природи вказує на творчий підхід до міфології, особливо в творах філософського змісту. У контексті класичної літератури, особливо відзначаючи її відміну від масової літератури, можна стверджувати, що міфологічний пейзаж свідчить про письменникове незадоволення матеріалістичною картинкою світу і його прагнення відкрити нові аспекти розуміння устрою світу.⁹

⁹ Дятленко Т. І. Пейзаж як один із показників індивідуального авторського стилю (за творами І. Я. Франка) / Т. І. Дятленко // Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Філологічні науки / М-во освіти і науки України, Житомир. держ. пед. ун-т ім. І. Франка ; редкол.: П. Ю. Саух (гол. ред.) [та ін.]. – Житомир, 2004. – Вип. 15. – С. 87–90

Класицистичний пейзаж характеризується особливостями класицизму, як літературного стилю. Для письменника-класициста ідеальним є світ чистих ідей і концепцій, який надає логічну ясність розплутаній реальності. Вони прагнуть до стрункого порядку, подібного до математичних формул і схем, щоб схематизувати буття за ідеальним або розумним зразком.

Класицисти у своїх творах віддають перевагу зображенню природи в містах та маєтках, використовуючи геометричне планування на основі рівних частин і симетрії. Пейзаж не лише відображає впорядковану природу, але й прикрашений. Класицистичний пейзаж часто виражається у візуальних образах і картині ідей, і часто має алегоричний характер.

Також поширений героїзований пейзаж, де природні форми доповнюються архітектурними руїнами, надаючи їм особливий естетичний вигляд.

Сентиментальний пейзаж – це відображення повсякденної природи, що вирізняється спокоєм, ніжністю та м'якістю. У той же час, сентиментальний пейзаж, подібно до класицистичного, віддалений від реальної природи: він створює ідеалізовану образність природи, позбавлену протиріч, елементів повноти життя, і можна назвати його пейзажем-ідилією. Основна ідея сентиментального пейзажу полягає в тому, що він функціонує як декорація, на тлі якої розгортається ідеалізоване життя людини.¹⁰

Романтичний пейзаж відзначається тим, що романтики малюють природу у вигляді трансформованого простору, створюючи природні картини на основі романтичних контрастів. У цих творах ідеальне переважає над реальним, високе підноситься над буденним, а поетичне переважає над прозаїчним. Романтики відтворюють реальну природу, проте звертають увагу

¹⁰Босак Н. Ф. Пейзажні описи в концептуальному просторі художнього тексту [Електронний ресурс] / Н. Ф. Босак, О. А. Кучерява // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. праць / Київ. нац. лінгв. ун-т. – К. : [б. в.], 2011. – Вип. 10(2).

на її непересічні, виняткові риси, вирізняючи їх від типових. Це вражаюча, екзотична і незвичайна природа, наповнена стихійною силою, яка майже виглядає як таємнича, оживлена істота.

У романтичному пейзажі лінії, форми і кольори викликають на глядачів яскраві емоційні враження. Типовим представником романтичного пейзажу є бурхливий пейзаж, де переважають акустичні образи (звуки стихії), а на полотні зображені темна туманність, сутінки, буревійний вітер, скелі або безодня моря. Все це разом створює образ руйнування структур, основ матеріального світу. Романтичний пейзаж може бути яскравим, вишуканим, екзотичним, з виразним музикальним елементом, створюючи насичений емоційний фон.

Імпресіоністичний пейзаж, що виникає від французького слова «враження», передає образ природи в момент її зміни. Головна увага письменників зосереджена на світлі та кольорі як на найбільш змінних елементах матеріальної форми. В таких пейзажах відтворюються різні атмосферні стани, переливи кольорів, кольорові тіні, відсутній чіткий контур. Використовується складна гама відтінків фарб.

Імпресіоністичний пейзаж є результатом розвитку імпресіонізму, специфічного напрямку у мистецтві. У ХХ столітті цей стиль широко розгортається в різних галузях літератури.¹¹

Експресіоністичний пейзаж відображає матеріальний світ у деформованому вигляді. Цей тип пейзажу виражає відчуття неприязності письменника до гармонії та врівноваженості, перетворюючи реальний світ у предметність з викривленими пропорціями, насиченими кольорами, порушеними планами зображення та зі спотвореною перспективою.

¹¹ Войтюк А. Ю. Франко – майстер пейзажу / А. Ю. Войтюк // Українське літературознавство : міжвідомчий республіканський зб. / М-во вищ. і серед. спец. освіти УРСР, Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка. – Вип. 7 : Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1969. – С. 124–128.

Розміщення загального та часткового, великого та малого порушується, що створює враження дисгармонії та фантазії. Цей стиль відображає світ трагічних катаклізмів.¹²

Ліричний пейзаж найчастіше зустрічається в творах ліричної прози, таких як лірична повість, оповідання чи мініатюра. Він спостерігається очима ліричного героя і виражає його внутрішній світ, переважно через чуттєво-емоційний спектр. Ліричний герой переживає почуття єднання, гармонії та злагоди з природою, що відображається в зображенні спокійної, заспокійливої природи. При цьому природа стає одухотвореною та опоетизованою. Ліричні пейзажі особливо активно розвиваються в літературі XIX–XX століть.

Психологічний пейзаж є функціональним засобом вираження непрямого психологізму, фокусуючись, перш за все, на відтворенні характеру та настрою персонажів, а не на описі природи. Цей вид пейзажу створюється шляхом використання психологічних паралелей або контрастів між станом людини і її оточенням. Психологічна паралель визначає відповідність стану людини та природи.

Визначений психологічний настрій може бути переданий за допомогою образів, таких як ясний день відображає спокій та рівновагу, свіжий ранок – бажання оновлення, а грозова погода – психологічну кризу. Сам пейзаж може бути натяком на широкий спектр інтересів та можливостей, а гірський ландшафт може вказувати на поривчастість та непередбачуваність поведінки.

Не лише загальні картини природи, але й окремі природні образи можуть слугувати психологічною паралеллю до особистості людини. Наприклад,

¹²Дятленко Т. І. Пейзаж як один із показників індивідуального авторського стилю (за творами І. Я. Франка) / Т. І. Дятленко // Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Філологічні науки / М-во освіти і науки України, Житомир. держ. пед. ун-т ім. І. Франка ; редкол.: П. Ю. Саух (гол. ред.) [та ін.]. – Житомир, 2004. – Вип. 15. – С. 87–90

образ берези може вказувати на м'якість та відкритість, а образ ялини – на потаємність та егоїстичність.¹³

В символістському пейзажі природне середовище набуває значення не лише як самостійна сутність, але й як відображення іншої реальності. Символічність природних описів властива різним етапам мистецтва, таким як давньоруське мистецтво, класицизм, романтизм і реалізм. Однак найбільш виразною є символізація картин природи та окремих природних образів у символізмі.

В символістському контексті інтерпретація образів та картин природи має символічний характер. Для ефективного розуміння цієї символіки важливими є контекст та знання того, якого напрямку, методу або стилю дотримується автор. У виділенні різних видів символів, таких як біблійні, культурно-історичні, або національно-культурні, допомагає усвідомлення авторських намірів. Важливо зауважити, що не всі письменники використовують образи в загальноприйнятому символічному значенні, хоча прозорість символіки визначається як необхідна умова для створення діалогу між читачем та автором.¹⁴

Подання природи у тексті не випадкове, адже воно взаємодіє з іншими аспектами зображення предметного світу, такими як зображення персонажів та їх внутрішній стан. Це подання тісно пов'язане з художнім значенням тексту та його семантико-стилістичною структурою загалом. Типи пейзажів

¹³Босак Н. Ф. Пейзажні описи в концептуальному просторі художнього тексту [Електронний ресурс] / Н. Ф. Босак, О. А. Кучерява // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. праць / Київ. нац. лінгв. ун-т. – К. : [б. в.], 2011. – Вип. 10(2).

¹⁴ Дятленко Т. І. Пейзаж як один із показників індивідуального авторського стилю (за творами І. Я. Франка) / Т. І. Дятленко // Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Філологічні науки / М-во освіти і науки України, Житомир. держ. пед. ун-т ім. І. Франка ; редкол.: П. Ю. Саух (гол. ред.) [та ін.]. – Житомир, 2004. – Вип. 15. – С. 87–90

часто переплітаються і залежать від того, як художники сприймають і використовують природу в своїх творах.

Розглянемо деякі типологічні групи пейзажів, зокрема **схематичний** пейзаж. Цей вид пейзажу виникає на основі усної народної традиції і складається з образів і схем, що не мають конкретності і авторської індивідуальності. Схематичний пейзаж будується на принципі психологічного паралелізму, який полягає в порівнянні або протиставленні природних образів та внутрішнього стану людини. Ці елементи зустрічаються в творах Б. Грінченка, наприклад, у повісті «Під тихими вербами», де природу описано з декількома лаконічними словесними елементами. У таких пейзажах помітним явищем є транспозиція образів «душа» – «природа», що відбувається за принципом психологічного паралелізму: «А вітер, веселий і дужий, шугав між блакитним небом і зеленим морем, і перекидався, і купався в просторах, і сповняв Зінькові груди якоюсь дивною молодю силою» У таких пейзажах помітним явищем є транспозиція образів «душа» – «природа», що відбувається за принципом психологічного паралелізму: «А вітер, веселий і дужий, шугав між блакитним небом і зеленим морем, і перекидався, і купався в просторах, і сповняв Зінькові груди якоюсь дивною молодю силою». ¹⁵

Міметичний пейзаж, як описовий, детально і достовірно зображує природу, зазвичай конкретну локацію, з наголосом на точність. Цей пейзаж часто використовується в літературі другої половини XIX століття і подібний до документального опису природи. Наприклад, можна згадати опис села Солодьки, де розгортаються події роману А. Свидницького «Люборацькі», який докладно описує характеристики села, його ландшафт і архітектурні особливості: «Солодьки дуже хороше село, тільки невеличке: так попід убіч хати пообгороджувані, коло кожної хати городець і садок. І церква в селі, як квіточка вбрана: обсаджена липами, тополями, всякою садовою, а коло

¹⁵ Грінченко Б. Під тихими вербами / Б. Грінченко. – К. : Рад. шк., 1991. – 494 с.

притвора дві комори, шопи, возовню видно, клуню і тік; на току скільки стогів ще торішнього хліба; за током ішов садок – великий та розкішний».¹⁶

Елементи цього сільського пейзажу докладно відтворюють топографічні особливості. В сучасній літературній науці, детальні описи обширних територій зазвичай називаються «топосами», що вказує на їхню важливість та роль у тексті.

В даному художньому пейзажі відображається безпосереднє сприймання і сприйняття наратором-спостерігачем фрагменту природи. Особливу увагу приділяється організації простору, в якому перебуває розповідач. У часовому вимірі подано відтворення спонтанного сприйняття та переживання того, що відбувається в поточний момент часу. Цей вид пейзажу можна порівняти з живим повідомленням про враження від перебування на місці подій. Яскравий приклад такого пейзажу можна знайти в оповіданні М. Коцюбинського «Ялинка», де автор детально передає відчуття і враження від пейзажу: «Повівав холодний вітрець. З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари. Разно бігли мишасті коненята. Дорога була слизька, і сани йшли в затоки. На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари і оповили небо. Сонце сховалось за хмари. Посипав сніжок».¹⁷

Термін «пейзаж душі», введений швейцарським письменником А.Ф. Ам'єлем, відзначає медитативний та внутрішній аспект в мистецтві. У європейському літературознавстві його принцип «кожний пейзаж є пейзажем душі» став популярним. Цей підхід не наголошує на конкретних деталях або правдивості зображення природи, оскільки основною метою стає відтворення внутрішнього світу людини – її думок, переживань та настрою. Природа в

¹⁶ Свидницький А. Люборацькі / Свидницький А. – К. : Дніпро, 1984. – 297 с.

¹⁷ Коцюбинський М. Твори / М. Коцюбинський // Коцюбинський М. Твори : в 2 т. – К. : Наук. думка, 1988.

такому пейзажі представляється через призму сприймання спостерігача навколишнього світу, а не через конкретні елементи ландшафту. У творчості Івана Франка часто можна знайти приклади медитативного пейзажу. У його історичній повісті «Захар Беркут» виявляється внутрішній пейзаж-дисонанс, де образ природної стихії відтворюється через призму сприймання героя-спостерігача за допомогою контрастів: «А сонце сміялося! Ясним, гарячим промінням воно блискотіло в калюжах крові, цілувало посинілі уста і глибокі рани трупів, крізь які витікав мозок, вистирчували теплі ще людські тельбухи. І таким самим ясним, гарячим промінням воно обливало зелений ліс, і чудові запахи цвіти, і високі полонини, що купалися в чистім лазуровім ефірі. Сонце сміялося і своїм божеським, безучасним усміхом ще дужче ранило роздерту Максимову душу».¹⁸

Ментальний пейзаж визначається акцентуванням етнічних елементів, які чітко вказують на національну приналежність твору. Використання так званих «національних маркерів» на рівні поезики допомагає піднести пейзажний образ до рівня символічного узагальнення на мікро- та макрорівнях. У ментальних пейзажах, які часто мають міфопоетичні риси, відбувається трансформація пейзажних образів у ментальний контекст. Один із типових прикладів ментального пейзажу можна відзначити у відривку з оповідання В. Винниченка «Зіна»: «Я родився в степах. Ви розумієте, добре розумієте, що то значить «в степах»? Там, перш усього, немає хапливості. Там люди, наприклад, їздять волами. Запряжуть у широкий, поважний віз пару волів, покладуть надію на бога і їдуть. ... А навкруги теплий степ та могили, усе степ та могили. А над могилами вгорі кругами плавають шуліки; часами, як по дроту, в ярок спуститься чорногуз, м'яко, поважно, не хапаючись. Там нема хапливості. Там кожний знає, що скільки не хапайся, а все тобі буде небо, та степ, та могили. І тому чоловік собі їде, не псуючи крові хапливістю, і, нарешті, приїжджає туди, куди йому треба. Отже, я виріс у тих степах, з тими

¹⁸ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1976– 1986.

волами, шуліками, задуманими могилами. Вечорами я слухав, як співали журавлі біля криниць у ярах, а удень ширина степів навівала сум безкрайності. В тих теплих степах виробилась кров моя і душа моя».¹⁹

У даному уривку чітко виокремлені «національні маркери» – такі як «степ», «могили», «пара волів», «журавлі біля криниці у ярах» і т.д. Ці елементи служать невід’ємними складовими, які розпізнають пейзаж як представника конкретної національної культури. Етнопсихологічні віддумки автора високо оцінюють ліричний образ степу у прозі, піднімаючи його до рівня міфопоетичного символу.

Пейзаж у контексті асоціативного монтажу формується на основі асоціативного принципу, який набуває різних формальних виражень. Зорові, слухові, запахові та інші відчуттєві асоціації організовуються в ланцюг або коло. Ланцюг асоціацій створює логічний зв’язок між попередніми та наступними образами. У колі асоціацій перший образ ланцюга одночасно є й останнім, відіграючи провідну роль у формуванні асоціативного поля пейзажу. У літературі ХХ століття цей підхід отримав поширення через використання прийому «потік свідомості», що полягає в довільному поєднанні асоціацій без чіткої логічної мотивації. Прикладом пейзажу, створеного за принципом асоціативного монтажу, слугує пейзаж у прозі О. Кобилянської, зокрема, у новелі «Битва» : «Зрубати!» – задзвеніло недалеко і zarazом в тій самій хвилі в найдальшій далечині. Воно відзивалося, немов проснувши поклики, оживило цілий ліс і розбігалося тривожно по всіх його кутах, не завмираючи...«Зрубати!» Воно перейшло в шемрання. З того повстав стривожений шепіт, зітхання, врешті – піднявся шум, немов від вихру, наповнив далеко-високо воздух, як шум моря, що аж ставало лячно, збився під хмари, а наостанку зашуміла буря. Небо затьмарилося грізно-чорною барвою, а відтак почалася вона, гірська буря».²⁰

¹⁹ Винниченко В. Краса і сила / В. Винниченко. – К. : Дніпро, 1989. – 752 с.

²⁰ Кобилянська О. Твори : в 2 т. / Ольга Кобилянська. – К. : Дніпро, 1983 – Т. 1. – 542 с.

Цитований уривок ілюструє, як формується асоціативний зв'язок на основі системного досвіду автора, який спостерігав за певними краєвидами та перетворює свої безпосередні враження за допомогою мистецької уяви письменниці. Природні кольори та звуки Карпатських гір та лісів викликають аудіовізуальний образ моря, який інтегрується в єдину художню площину разом з образами рослинності та гірської природи.

Гностичний пейзаж виникає на основі емоційного досвіду світосприймання, який людина здобуває у ранньому дитинстві. В рамках цього пейзажу природа представляє собою таємничу силу, загадкову субстанцію, яка одночасно взаємодіє з суб'єктивними почуттями людини. Важливу роль у формуванні гностичного пейзажу відіграють автобіографічні аспекти та іраціональні принципи побудови пейзажу. Гностичний пейзаж відіграє ключову роль у відтворенні національного колориту на глибинному ментальному рівні. Зображення природи у формі гностичного пейзажу можна знайти в оповіданні М. Коцюбинського «Харитя»: «Повний місяць дивився у вікно і на комині намалював також вікно з ясними шибками та чорними рамами. Харитя поглядала в той куток, де лежав серп, і думала свою думу. А надворі так місячно, ясно, хоч голки збирай. Харитя сіла на лаві і глянула у вікно. В імлістій далині, осяяні срібним промінням місячним, стояли широкі лани золотого жита та пшениці. Високі чорні тополі, як військо, стояли рядами край дороги. Синє небо всипане було зорями. Зорі тихо тремтіли... «А що, якби тепер вийти на ниву? Е, ні, страшно, вовк вибіжить з лісу, русалки залоскочуть, страхи повилазять з пшениці...» І Хариті справді стало страшно, вона знов поклялася на лаві і одвернулася од вікна».²¹

Гностичний пейзаж відображає світогляд дитини, яка сприймає природні реалії через міфопоетичні уявлення. Звичайні атрибути, такі як «високі тополі», «синє небо», «золоте жито», використовуються для

²¹ Коцюбинський М. Твори / М. Коцюбинський // Коцюбинський М. Твори : в 2 т. – К. : Наук. думка, 1988.

обрамлення казкової площини, що створюється уявленнями дитини про природу. Одухотворення навколишнього середовища та використання етнокультурної символіки мають на меті найповніше вираження антропоморфного змісту природного світу в уяві маленької героїні.

Подана класифікація типів пейзажу не претендує на абсолютну вичерпність і обов'язковість, оскільки високохудожній твір завжди виходить за межі схематичних обмежень. Проте спроба систематизації пейзажів у літературно-художніх творах на основі параметрів цієї класифікації допомагає глибше розуміти поетику пейзажу, національно-історичний контекст його створення та особливості творчої трансформації світосприймання автора, враховуючи психологію художньої творчості.

Висновки до розділу I

У першому розділі було проаналізовано теоретичні аспекти поетики пейзажу в українській прозі. Узагальнення розвитку літературознавчих поглядів на вербальний пейзаж в синхронії та діахронії дозволяє зробити кілька ключових висновків.

По-перше, пейзаж в літературі визначається не тільки як опис «дикої» природи або сільських місцевостей, але й як візія будь-якого необмеженого простору, включаючи об'єкти як живої, так і неживої природи. Пейзаж може набувати реалістичних чи суб'єктивних форм, таких як ідейно-сміслові, експресивно-психологічні, символічні або міфологічні форми.

По-друге, літературний пейзаж не є копією конкретного географічного ландшафту. Він представляє собою творчо змодельований образ дійсності, де природний матеріал стає окремою художньою реальністю відповідно до задуму, стилю та методу письменника.

По-третє, пейзаж у літературі виступає однією з форм вираження теми природи. Окрім того, художні твори можуть включати натурфілософські роздуми, характеристики окремих станів, явищ та образів природи, а також персоніфікації та пейзажні деталі.

Існує чимало класифікацій літературного пейзажу. Деякі з них ми проаналізували, а саме: міфологічний, класицистичний, сентиментальний, романтичний, імпресіоністичний, експресіоністичний, ліричний, психологічний, символістський. Також проаналізували класифікацію, яка включає в себе такі види пейзажу: схематичний, міметичний, ментальний та гностичний.

Розділ II

Поетика пейзажу в українській прозі першої половини XIX століття

2.1. Природна поезія Г.Квітки-Основ'яненка в повісті «Маруся» і «Конотопська відьма»

Григорій Квітка-Основ'яненко, відомий український письменник, вдалим чином використовував елементи українського фольклору у своїх творах, зокрема народні пісні, перекази та етнографічні зображення. Вплив фольклору став важливим аспектом формування його естетичних уявлень, які базувалися на «натуральності» і природній гармонії між людиною і природою. В повісті «Маруся» можна виділити такі пейзажі:

«Тільки що зірочки засяли у бога милосердного на небесах, тільки що розсвітилися, та й то не зовсім ясно, а неначе скрізь серпанок... Соловейко стих біля своєї самочки, щоб виспалась хорошенько, не жахаючись; вітерець заснув, і гілочки по садкам, дрімаючи, ледве-ледве колишуться; тільки й чути, що через греблю на лотоках водиця цідиться і, мов хто нищечком казку каже, що так і дрімається, а то усюди тихесенько... Аж ось — недовго: зірочка покотилась... далі друга... третя — і поховались у синьому небі, мов у море канули; а прощаючись з землею, трошки сплакнули... от від їх слізеньок пала роса на землю. Канула її крапелька, зашелестіла у аері — і прокинувся вітерець та й поколихав тихенько гілочки по садкам та по ліскам... От і попрокидались птичі самочки, лупнули очицями, зацмокали носиками... тут зараз їх самчики, що біля них дрімали, попробуркувались і з радощів, — що настає вп'ять божий день і вони будуть з своїми самочками літати, гратись, любитись і що, може, яка і яєчко знесе, — з таких-то радощів заспівали своїх пісеньок, що рано й вечір хвалять господа небесного, отця милосердного як чоловікові, так усякому звірю, птиці та й самій манюсінській комашечці, що й оком не вздриш. А не хто уже виспівувать як соловейко. Защебетав, заляцав, зачиркав, засвистів, затріщав... то стихне, ніби пошепче своїй самочці, як її любить, а

*вона йому, мабуть, скаже, що й вона його любить і похваля його пісеньки, то з радощів і гукне на увесь садок...».*²²

Даний опис природи є поетичним і має на меті передати романтичний настрій та красу природи. Автор створює образи природних явищ, щоб передати гармонію та спокій, що виникають з приходом ночі. Опис природи викликає почуття спокою, гармонії та краси. Автор намагається передати єдність людини з природою, показати, що ніч, зі своїм таємничим спокоєм, пробуджує життя і принесе новий день.

*«От на березах і листя зашупотіли промеж себе, що й вони, по ласці божій, будуть красуватись на ясному сонечку. Схаменулась травонька, як скропила її небесна росочка; піднялись стеблинки, розпукались цвіточки і, порозівавши ріточки свої, надихали на усю долину таким запахом, що, почувши його, забудеш про усе і тільки, здихнувши, подумаєш: "Боже милосердний! Отець наш небесний! І усе се, що тільки є на землі, у воді, під небесами, се усе ти тільки по єдиному милосердію своєму для чоловіка створив єси? А він, сеє мізернеє созданіє, ся билина, ся пиль і порошина, чи він же тобі благодарить? І як?.. О боже праведний! Буди і усегда милостив нам, грішним!.." Більш сього не вміємо що і сказать!».*²³

Уривок описує пробудження природи весною і вразливість спостерігача перед величчю і красою створеного Богом світу. Автор створює образи живої природи, які виражають радість і живість. Автор використовує звуки і образи, щоб передати животворну силу природи. Шепітання листя на березах, звук крапель роси на траві та запах цвітів заповнюють долину. Ці образи створюють атмосферу чистоти, свіжості та неповторної краси. Автор також виражає своє враження перед величчю Бога і Його милосердям.

²²Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. — К. : Наукова думка, 1978—1981.

²³Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. — К. : Наукова думка, 1978—1981.

«Ось і рідесенький туманець пав на річеньку, мов парубок приголубивсь до дівчиноньки і укупі з нею побігли ховатись меж крутими берегами. Далі і хмарочки стали розходитись, порідшали й стали звертатись купками, мов клубочки, розступатись, щоб дати дорогу для якогось пишного, важного гостя, ніби царя якого, діючого добро усьому миру, і покотилось геть-геть за крутії гори, щоб тільки відтіля дивитися на те, що тут буде! Ось і зачервоніло на тій дорозі, де йому треба йти, і розіслалось, мов сукно, як кармазин, красне; далі неначе срібні цвітки по ньому хто посипав; а тут і увесь путь став мов золотим піском по червоному полю посипаний... Зазолотились і верхів'я дерева по лісам... і ось золотий по них пісок сиплеться по дереву нижче, усе нижче... нижче... Усе стихло... Чогось жде!.. Стало винирять з-за землі.. що? І світ, і огонь, і краса... І вже і на крайок його не можна зирнути оком, що ж буде, як усе явиться миру?.. І золоті промені від нього обсипали усю землю, і самії небеса стали ніби ще краще. Усе мовчить, жада, щоб швидше явилася у полноті краса миру!.. Ідеть... викотилось зовсім... озирнуло землю і... неначе повелівало: "Хваліте господа, що создав і мене, і вас, і кожний день посила мене давать усьому миру світ і усякому диханню жисть..." Тут знова пташечки, неначе по чиему наученню, защебетали, усе мов знова ожило, чоловік знов принявся за діло своє... і що то: увесь мир ізрадувався!».²⁴

Автор передає велич і красу природи, а також вплив природних явищ на почуття і настрої людей. Поет використовує метафори та порівняння, щоб передати красу та магію моменту, коли сонце з'являється на небі. Він описує золотий колір, який розсипається по землі та небесах, залпими променями сонця. Ці образи створюють образ прекрасності і дивовижності світу.

В основному, автор намагається передати емоції, враження та велич природи, а також вплив її на людей. Він хоче, щоб читачі зрозуміли, як

²⁴Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. — К. : Наукова думка, 1978—1981.

природа може пробуджувати в нас радість і спокій, і надихати наші дії та почуття.

*«Що божий день любимо місце, куди було ходить, се у бір на озера, де з Василем уперше ходила; сяде там під сосонкою, розгорне платок, що Василь їй зоставив, дивиться на нього, та свої горішки пересипа в руці, та й поплаче... Тільки ж що начне вечоріти, вона вже й сидить на приспі й вигяда вечірньої зіроньки... Блисне вона... тут Маруся зараз і стане така рада, така рада, що не то що! "Онде мій Василь! — сама собі розмовля. — Він дивиться на свою зірочку й зна, що й я дивлюсь!.. Отак блистять і його очиці, як було біжу йому назустріч...».*²⁵

Уривок описує улюблене місце героїні, де вона згадує про свою зустріч з Василем і відчуває його присутність. Автор намагається передати почуття ностальгії, туги до коханої людини і сильне сприйняття навколишнього середовища. Поет намагається передати почуття туги і надії, викликані спогадами і спостереженнями за природою. Він хоче, щоб читачі відчули емоційну зв'язок між героїнею і Василем через спільне сприйняття природи та відчуття присутності одне одного.

У повісті «Конотопська відьма» розгортаються пейзажні описи, які відтворюють живописні образи природи та надають тексту емоційну глибину:

«А по ставку їздять люди у човнах, а вони не рибалки, бо в них на човнах не сіті і не в'ятері, а теж вірвовки... А що на березі, так там-то отто увесь народ із славного сотенного містечка Конотопа іще зібравсь, як і сонце не сходило, і місяць негаразд зайшов... От там-то і матері, що покидали і хати, і маненьких діточок, і поросятток, і птицю, і коровок, і по печам не топили. От там-то і чоловіки, що покидали дома недужих жінок і скотину і

²⁵Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. — К. : Наукова думка, 1978—1981.

*позабували, що треба у поле їхати... Усі, усі позбиралися дивитися, яка тут буде проява».*²⁶

Письменник передає збудження та цікавість місцевих жителів, які зупинили свої повсякденні справи, щоб спостерігати за подією або явищем. Він хоче, щоб читачі відчували специфіку цього місця та атмосферу очікування.

*«Панночка затопила у печі, сама сходила по воду, а йшла по воду, як бабуся її навчила: не прямо до криниці, а вулицями обходила навпаки сонця; прийшла до криниці, набрала відро води та й вилила на схід сонця; друге набрала і вилила на захід сонця, а третє набравши, — що є духу, не оглядаючись, і вп'ять не прямо, а вулицею за сонцем».*²⁷

Автор намагається передати особливу діяльність панночки, яка виконує свою роботу з певним ритуалом та специфікою. Це може вказувати на якусь традицію або вірування. Він хоче, щоб читачі уявили собі цю сцену та відчували особливу атмосферу та дії героїні.

*«Аж ген-ген усі зібралися круг ставка та й дивляться... А на віщо дивляться, так гай, гай! Такого привиденія навряд чи є хто у нашому селі самий старий, щоб тямив, яке теперечка буде в Конотопі... Та що ж там таке?».*²⁸

Письменник зображує загадкову та таємничу атмосферу, викликати у читачів цікавість і бажання дізнатися, що там відбувається. Він хоче, щоб читачі уявили собі цю сцену, де всі очікування та увага спрямовані на щось несподіване та захопливе.

²⁶Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. — К. : Наукова думка, 1978—1981.

²⁷Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. — К. : Наукова думка, 1978—1981.

²⁸Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. — К. : Наукова думка, 1978—1981.

2.2. Пейзажна естетика Пантелеймона Куліша в романі «Чорна рада»

В творчості Пантелеймона Куліша зустрічаються описи природи, які мають символічний характер, відображаючи долю народу і його зв'язок з природою та землею. У романі «Чорна рада» описи природи стають ключовим елементом для вираження національного самосвідомлення та патріотизму:

*«Було вже надвечір. Сонце світило стиха, без жару; і любо було поглянути, як воно розливалось по зелених вітах, по суковатих, мохнатих дубах і по молодій травиці. Пташки співали і свистали усюди по гаю так голосно да гарно, що все кругом неначе усміхалось. А подорожні були якось смутні».*²⁹

Цей опис пейзажу має сильний контраст між природою, що видається живою та радісною, і станом подорожніх, які здаються смутними. Автор намагався передати протилежні емоції і враження, створивши живописну картину, яка залучає увагу читача. Поет, використовуючи образи природи і стану подорожніх, створює складний конфлікт емоцій і підкреслює контраст між спокоєм та красою природи з одного боку, і неспокоєм чи душевними турботами людей – з іншого.

*«А те Хмарище було окрите гаями, справді наче хмарами. Кругом обняла його річка з зеленими плавами, лозами й очеретами. Через річку йшла до воріт гребелька».*³⁰

Цей опис пейзажу має романтичний характер і вражає вишуканістю природи. Хмарище відтворюється як таємниче і магічне місце, яке може захопити читача своєю привабливістю. Використані образи хмар, річки і лоз підкреслюють красу і живу природу місця, що наводить на думку чарівні краєвиди.

²⁹Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. - К.: Критика, 2009. - Т. II: 1850— 1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук.

³⁰ Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. - К.: Критика, 2009. - Т. II: 1850— 1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук.

*«Здалось мені, ніби посеред поля могила; на могилі стоїть панна, а од панни сяє, як од сонця. І з'їжджаються козаки і славні лицарі з усього світу — од Подолля, од Волині, од Сівери[26] і од Запорожжя. Вкрили, бачся, все поле, мов маки зацвіли по городах, вкрили да й стали битись один на один, кому буде та ясная панна».*³¹

Цей опис пейзажу включає яскраві образи, що мають міфологічний і символічний зміст, щоб передати ідею про битву за ніжну і привабливу панну. Через використання образів могили та великої битви, автор створює захопливу та драматичну сцену.

*«Перед ними так і заблищало, так і замиготіло, так і замережило церквами, хрестами, горами і будинками. Святий город сіяв, як той русалим. Сонце ще не піднялось високо; так не то що церкви й хоромини, да й зелені сади, і все, що загляділо око в Києві, усе горіло, мов парча золототканая».*³²

Автор майстерно використовує образність і метафори, щоб створити живописний і захоплюючий опис пейзажу Києва. Він прагне передати велич і розкіш міста, його культурне і релігійне значення, а також враження від ранкової краси і магії.

*«Та люта пожежа іще не зовсім загладилась: куди не кинь оком, усюди виден був по їй прослідок. На коморах, на станях, на огорожах, поміж свіжим деревом чорніють колодки, а інде гарний колись сад стоїть пустирем незагороджений; на спустошалому дворищі стирчать тільки печі да ворота; а де чи діловання, чи щит над ворітьми, чи яка хоромина, то все те нове, іще й дерево не посиніло».*³³

Опис пейзажу створює враження ніби згаслої трагедії, зруйнованого місця, що колись було живим і прекрасним. Автор намагався передати

³¹Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. - К.: Критика, 2009. - Т. II: 1850— 1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук.

³²Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. - К.: Критика, 2009. - Т. II: 1850— 1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук.

³³Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. - К.: Критика, 2009. - Т. II: 1850— 1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук.

меланхолійний тон і враження неповерненості минулого відчуттям печальної краси занепалого краєвиду.

*«От і поїхали всі через Верхній город, а далі Михайлівською стежкою через всійкову долину, на Печерську гору. А по Печерській горі росла тоді скрізь дика пуца. Дорога через ту пуцу була дуже трудна: то крутилась поміж деревом, то спускалась у байраки, то обходила кудлатії кучугури».*³⁴

Опис пейзажу створює враження пригодницької подорожі через дику природу, з усією її красою і складнощами. Він захоплює читача і переносить його у світ природних чудес та пригод, з якими зустрічаються герої.

*«Череваниха з дочкою самі не знають, чого злякались. Бо сі гультяї їдуть не полюдськи: не глядять і дороги, а так куди здря і мчаться по гаю; тільки все крутяться поміж деревом коло ридвана; не попереджують і ззаду не остаються. А коні наче знають, чого сим шибайголовам хочеться: скачуть, як кози, то сюди, то туди поміж куцями. Аж страшно було дивитись, як та дика степова животи́на дряпається копитами на кручу, то отсе з кручі кинеться в проваллє, і не видно її стане, тільки глухо тупотить і хропе у байраці. Наші не раз уже думали, що кінь перекинувсь назад і задавив їздця під собою; аж ось їздець, як вихор, вискочить знов на кучугуру да й заграв на сонці кармазинами».*³⁵

Письменник передає читачу враження дикої, швидкої і небезпечної їзди гультяїв та їхніх коней. Сцена здається драматичною і захоплюючою, передаючи враження небезпеки і пригодницького моменту у подорожі.

«Не довго в ніч гуляли наші козаки: поблизу святого міста гуляти довго не годилось. Іще не дійшло й до півночі, а вже всі давно спали. Хропли козаки на весь двір, од самої світлиці, де спочивав гетьман із Шрамом, да аж до стайні; там спав Василь Невольник при Череваневих конях. Інші лягли під чистим небом, і хоть уночі надворі було не душно, да тому черствому,

³⁴Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. - К.: Критика, 2009. - Т. II: 1850— 1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук.

³⁵Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. - К.: Критика, 2009. - Т. II: 1850— 1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук. - 672 с.

гарячому людові байдуже було про холод. Здорово було гулякам надворі, як траві, що прив'яла вдень на сонці. Кругом по гаю щебечуть солов'ї, аж луна розлягається; деколи й пугач скаже своє смутне «пугу!». Козацьке сонце високо підбилось угору; зорі вкрили все небо, як ризу».³⁶

Опис передає спокій і насолоду від нічного перебування козаків у природі. Він додає мелодійність і романтичній настрій, розповідаючи про звуки природи та природний спокій, який гуляки відчують після цікавого дня.

«Ходить він, сновидає по гаю і сам не знає чого. Місяць став уже на небі нижче; світить навскось по траві, по куцах, по березах. Ніч уже на ісході. Як ось чує Петро — тупотять коні... Усе ближче, ближче. Розпізнає нешвидку ристь двох ступаків. Звернув з доріжки за куц, щоб ні з ким не зустрітись. Як ось чує й людську мову. По зорі усяке слово доходить до його

чисто. Зараз пізнав Кирила Тура голос, а по чорногорському бре да море пізнав його побратима».³⁷

Опис створює враження дивовижного й загадкового моменту у житті головного героя, коли він перебуває у стані сновидіння та зустрічає незвичайних персонажів у нічному гаю. Напружена атмосфера та моменти впізнавання додадуть загадковості і цікавості до події.

«Виїхали з пуці на поле, аж уже на сході сонця зоря перемагає місяць. Почервоніло небо; починав на світ Займатись. Дорога то спускалась униз, то знов підіймалась угору. З'їхавши на високий кряж, озирнувсь Кирило Тур, аж із-під гаю хтось мчить навзаводи на сивому коні».³⁸

³⁶Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. - К.: Критика, 2009. - Т. II: 1850— 1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук. - 672 с.

³⁷Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. - К.: Критика, 2009. - Т. II: 1850— 1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук.

³⁸Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. - К.: Критика, 2009. - Т. II: 1850— 1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук.

Опис передає красу природи і цікавий момент під час подорожі, коли сходить сонце, день починає займати своє місце, і події стають захопливими та непередбачуваними.

*«У саду щебече соловейко; запашний вітерець повіває в вікно крізь цвіт садовини; тихе сонечко, заходячи, грає по стіні з вишневими вітами; коло його сидить його Леся, бере його за руку, прикладає свою долоню йому до гарячої голови...».*³⁹

Опис передає гармонію і романтичну атмосферу, де природа й люди зливаються в одне ціле. Сад зближає головних героїв і стає місцем їхньої інтимної моменту. Здавалося б, що природа допомагає створити чудовий момент та незабутні емоції.

*«Радуються старий Шрам, радується й гетьман, а вже ніхто більш, як сама Леся. Тільки її радість схожа була на місяць під негоду: то сіяє він, як сріблом сипле, звеселяючи й поля, і села, і сади понад річкою; то зайде у хмару, і як зайде, то весь світ наче печаль покрис: річка мов мертва, без іскор, тече поміж берегами; почорніли сади; по темних полях смутно».*⁴⁰

Опис створює враження сильних емоцій та конфліктів. Радість головних героїв поряд з емоційним хаосом Лесі формують живу та глибоку характеристику її персонажу. Цей опис може передавати наскільки вразлива і непередбачувана може бути Леся у своїх емоціях.

«Так-то усе те лихо минулось, мов приснилось. Яке то воно страшне усякому здавалось! А от же, як не божя воля, то їх і не зачепило. Се так, як от інколи схопиться заверюха — громом гримить, вітром бурхає, світу божого не видно; поламле старе дерево, повиворочує з корінням дуби й берези:

³⁹Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. - К.: Критика, 2009. - Т. II: 1850— 1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук.

⁴⁰Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. - К.: Критика, 2009. - Т. II: 1850— 1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук.

а чому указав господь рости ї цвісти, те ї останеться, і красується і весело да тишно, мов ізроду ї хуртовини не бачило».⁴¹

Автор створює враження зміни, стабільності і природної непередбачуваності. Різноманітність природних явищ надає глибини опису та показує, як природа і життя взаємопов'язані, і як деякі речі залишаються незмінними, незважаючи на складні ситуації.

Висновки до розділу II

Проаналізувавши поетику пейзажу в українській прозі першої половини ХІХ століття, можна зробити висновок, що пейзаж, виступаючи одним з складових компонентів образної структури художнього твору, є унікальним і неповторним явищем, оскільки кожен великий майстер слова збагачує палітру живописних традицій, відкриває нові можливості у використанні образів природи, проявляє оригінальність у побудові пейзажів, в мистецтві образотворчих засобів, в умінні вибрати найважливіше з того природного оточення, в якому перебувають образи-персонажі.

Григорій Квітка-Основ'яненко, відомий український письменник, вдалим чином використовував елементи українського фольклору у своїх творах, зокрема народні пісні, перекази та етнографічні зображення. Вплив фольклору став важливим аспектом формування його естетичних уявлень, які базувалися на «натуральності» і природній гармонії між людиною і природою.

В творчості Пантелеймона Куліша зустрічаються описи природи, які мають символічний характер, відображаючи долю народу і його зв'язок з природою та землею.

Отже, пейзаж у художньому творі має вагомий вплив, дозволяючи відобразити уявлення людини про світ і її саму.

⁴¹Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. - К.: Критика, 2009. - Т. II: 1850— 1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук.

Розділ III

Поетика пейзажу в українській літературі другої половини XIX століття

3.1. Марко Вовчок: розкриття внутрішнього світу через образи природи в творах «Гайдамаки» та «Дев'ять братів і десята сестриця Галя»

«Гайдамаки» – це твір, який може бути менш відомим, але має велику цінність в творчості Марка Вовчка. Письменниця успішно поєднує реальні історичні факти з художньою фантазією, створюючи живий і емоційно насичений образ гайдамацького періоду. Її «Гайдамаки» виходять за межі звичайного історичного роману, перетворюючись на глибокий психологічний аналіз мотивації та дій головних персонажів. Через розповідь про простих гайдамаків, письменниця розкриває жорстокість та несправедливість феодального устрою, а також невгамовну боротьбу за свободу українського народу. В її творах чітко відображено уважне ставлення до природних явищ та тонке сприйняття їхньої краси, що відзначало її творчий стиль:

*«Темний чорноставський гай як огнем пожерло, вже й сам я у землю увіходжу, а наче вчора виглядав з того хатнього, на схід, віконця та мружив очі проти блискучого сонечка, що променіло крізь зелену просіку; наче вчора шуміли мені понад головою старі дуби та берести, а я, дурний та веселий, біг у яр купатись... Біжу, що дух у тілі — вже пахне мені та свіжа та прозора глибина — на бігці усе з себе зриваю, та з кручі шубовств в озерце... Аж вода ізорне, а птаство в березі пурх-пурх... Усе проминуло... Усе наче полум'я згладило, а в споминку живесеньке, аж сяє...».*⁴²

У цьому описі природи автор хоче передати відчуття миті, яку він переживав у минулому. Автор згадує свої минулі спогади про сонячне світло, яке проникало крізь зелену просіку, а також про шум старих дерев і птахів у березовому гаю. Опис створює враження згаслого полум'я, але одночасно залишається яскравим і живим у спогадах автора.

⁴²Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949. — 231 с.

*«Було, тітка Мокрина, сидючи за шитвом чи за прядивом, частенько пригадує та розказує, як у тому Чорноставі колись ми жили, яка та сільська наша хатка була придобна, а у дворі криничка, а вода з неї чиста, як сльоза; як одного року уплодило в садочку вишення, яка копаночка там славна — каченятка було й на став не хочуть: гиля-гиля, а їх з копаночки не викишкати... А закомірочок, як скринька... Сусідочки приятельські, родина недалечко — незабаром і раду знайдеш, і пораду...».*⁴³

Автор хоче передати спогади та настрої тітки Мокрини, про їхнє минуле життя в селі Чорноставі. Описується приємна атмосфера сільського життя, де була затишна хатка з криничкою, з якої текла дуже чиста вода. Згадуючи про вишні в садочку та веселі каченята на ставку, автор створює образи радості та природньої краси. Опис супроводжується позитивними емоціями та спогадами про щасливі моменти минулого, де природа є частиною цього затишного сільського життя.

*«Весна того року була рання й дружна. Вранці сніжок береться, а вже опівдні попід дубами наче обручки з темного оксамиту, а по тих обручках де-не-де, наче зелені голочки, стріляє травиця, а на другий день вже та травиця тут полойчиками. Сьогодні прислухається, чи се не пташка десь озвалася, а на завтра вже й тут, і там, і скрізь черкають крильця, а позавтраму вже цілісенький гай співа, щебече, цвігоче і вицвіркує, грухає, сокоче, турчить і квилить. Засинілось озеро, гурчить вода по ярах, струменем ллється з узгорок, шумує по тіснинках, гуде просмиками, дзвонить рівчаками. По полянках висипався ряст, по куцах виповняються розпуковочки, бростються дерева, гудуть джмелі, звиваються білі метелики... Скрізь оживчий вітрець провіває теплим подихом. А сонечко наче сміється та гонить: "Скоренько! боржій! мерцій! Поспішайся, поживай світа!" І не оглянувся, вже зазеленіли гаї, розквітли садочки».*⁴⁴

⁴³Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949. — 231 с.

⁴⁴Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.

Автор розкриває живий і барвистий образ весняного періоду. Автор описує ранню та дружню весну, де сніг швидко тоне, дуби оживають зеленню, а трава швидко росте. Згадуються звуки пташок, які поступово з'являються в одному місці, а потім розповсюджуються по всьому гаю, співаючи й щебечучи. Описується розквіт природи, коли поляни, кущі та дерева оживають квітами, а літають джмелі і метелики. Опис має позитивну та енергійну атмосферу, що передає красу та животворну силу весняного періоду.

*«Коли яка пташка кудою пурхнула, де який вітрець повіяв, хто яке слово промовив — усе, як викуте, в серці... Давненько та лепетлива Мелася Чубатка по тім березі, а ось вона тут, блискотить очима та дроботить... Бачив я її і стареньку, та старенька згадується мені, наче крізь туман, а стоїть жива в очах та давня чорнява білозубочка у червоному очіпку, швидка, як мотиль, а вертка, як дзига, невгавуца, як вода в лотоках...».*⁴⁵

У цьому описі природи автор передає читачу емоційність спостережень. Автор описує моменти, коли пташки летять та вітер віє, а кожен звук і слово, вимовлене в цей час, вражає серце автора. Через описи зовнішності та характеристик цих персонажів автор намагається передати їхню внутрішню особливість. Загалом, опис має високу емоційність та інтимність, що допомагає передати враження та спогади автора.

*«Хоч ми й тут лісову хатку впорядкували собі гарненько — є в нас і криничка глибоченька, маємо і городчик, і пашні трохи, а за копаночку нам аж ціле озеро — усе гаразд, усе добре, та не батьківщина, що там родилась і хрестилась, молодую співала, увійшовши у розум, горювала...».*⁴⁶

Письменниця виявляє почуття незадоволеності і туги за батьківщиною. Вона згадує про лісову хатку, криничку, городчик та пашні, які є в їхньому новому місці проживання. Всі ці речі можуть бути гарними і добрими, але автор відзначає, що це все не є його справжньою батьківщиною. Через цей опис автор виражає ностальгію та почуття втрати свого справжнього дому.

⁴⁵Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.

⁴⁶Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.

*«Одного вечора напровесні... Ти, мій Господе! наче воно ще тут, біля мене, наче все те я ще бачу, чую... Наче оце проходжаю по тому Чорноставському лісі... От той ліс... Птаство ще не повернулось з вирію, дерево ще без листу, ані шелесту, ані голосу — тихо й глухо. Ще скрізь сніг біліє, а весняна теплина вже орудує: зрана на землі на гіллях приморозь, а зійде та вигріє сонечко — закапле з стріхи, одвільжають і залисняться стежечки».*⁴⁷

Автор зображає перехідну пору між зимою і весною. Вона описує вечір напровесні, коли все ще залишається снігом білим, але вже відбуваються зміни, пов'язані з приходом весни. Цей опис надає почуття переходу, зміни і відтворює атмосферу приходу весняного періоду.

*«От так розмовляємо, сидячи коло хати у затінку, — а день парний, дрімливий, сонечко парить, наче з-за туману. Перед очима гаєві дороги, то понад ними немов куриться, і скрізь такі гаєві пахощі, що аж на голову важко... Коли дивимось, щось зачорніло на дорозі з Степових Хуторів. Ніби хтось до нас простує. Ближче — чорниця, і до нас завертає».*⁴⁸

Пейзаж передає спокійну та ліричну атмосферу літнього дня. Автор зображує себе і співрозмовника сидячими затінку біля хати. Вони спостерігають за дорогами лісу, які майже ховаються за туманом. Сонце палить яскравим промінням, створюючи враження пару, що піднімається над дорогами. Ліс повністю окутаний гаєвими пахощами, які важкими струмками заповнюють повітря і створюють густу атмосферу. Автор намагається передати читачеві не лише візуальні образи, а й атмосферу пейзажу, за допомогою почуттів і запахів. Опис має емоційний відтінок і створює враження природної краси та спокою.

«У роздолі межі чорноставською і дровичовською пуцею, у самій тіснинці збігав широкий та глибокий бурчак, а в березі, в кущах та в очереті, присмачали дикі качки і усякі водолубки й водоплавки. Вишукав я тут качине

⁴⁷Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.

⁴⁸Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.

*гніздечко і дуже пильнував, щоб не втекли з моїх рук каченятка, бо вони аби ледвечко вилупились — це скорупочки на хвостиках, — а вже урозсип зараз в очеретяний плав приснуть, та поти їх і бачив».*⁴⁹

Пейзаж зосереджений на природних елементах в місцевості між чорноставською і дровичовською пущею. Описується широкий і глибокий бурчак, який протікає в роздолі. Біля його берегів, серед беріз, кущів і очерету, проживають дикі качки та інші водолюбні птахи. Опис має живописний характер, передає багатство природи і різноманіття життя в мокрих земельних угіддях. Автор намагається передати багатство пташиного життя, їхню активність і зв'язок з природою. Через свою особисту діяльність— пошук гніздечка і стеження за каченятами, автор намагається залучити читача до свого дослідження природи та зрозуміти значення і важливість збереження природних середовищ.

*«Поки насталив, і зорі почали висипатись. Іду стежкою. Місяць на уповні і така ясна посвіта, що на стежинці хоч голки збирати. І тиша — наче кожнісенький листочок, кожнісенька билиночка спочива».*⁵⁰

Описаний пейзаж передає атмосферу вечірнього часу, коли настає темрява, а зорі починають з'являтися на небосхилі. Опис створює враження магічної та спокійної ночі, коли час сповільнюється і занурюється в тишу. Автор намагається передати читачеві відчуття спокою, гармонії з природою та пильного спостереження за деталями. Пейзаж створює враження природної краси та запрошує читача насолодитись моментом, коли природа спочиває й віддається нічній тиші.

У повісті «Дев'ять братів і десята сестриця Галя» Марко Вовчок головну увагу приділяє зображенню життя наймитства і жорстокої експлуатації його куркулями. Основою твору є сувора правда про злиденне життя селянської родини в пореформений період. Пейзажі у повісті є живописними і

⁴⁹Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.

⁵⁰Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.

вважаючими, оскільки письменниця відома своєю здатністю створювати образи природи, які супроводжують і підсилюють внутрішній світ персонажів:

*«Жила удова коло бучного міста, де бучнії будинки громоздилися, де сяяли та виблискували церкви золотохресті, де люди з ранку та до вечора ворушилися й копошилися, а такого вбожества безпомішною, яке удова собі мала, то хоть би і у глухій глуші пошукати, — там, де людського житла ані садиби не знайти, людського образу не стріти й голосу не почути, а жити з птицею та з звірюкою, з деревом та з каменем, з горою та з рікою, — що звірюка никає собі на здобич, птиця співає та щебече, дерево шумить, камінь лежить, гори висять, ріки течуть, а нема тобі кому допомогти ані зарадити; нема кому тебе пожалувати ані тобою запіклуватись».*⁵¹

Автор описує місце, де жила удова, порівнюючи його з розгалуженим містом. Бучнії будинки, блискучі церкви золотохресті та постійна активність людей усюди відображають жвавість та шум суспільства. У порівнянні з цим, життя удови має зовсім інший характер.

Опис створює враження самотності та безпомічності удови, яка живе в ізольованому місці, далеко від міського тривожного життя. Вона не має нікого, хто міг би їй допомогти або підтримати, але вона знаходить спокій у спостереженні за природою. Автор, можливо, намагається показати важливість зв'язку з природою та міркуванням над сенсом життя, коли немає людського впливу та спілкування.

«Скільки-то разів, як гасили світло і хазяїн з хазяйкою спокійненько засипали й товстим сном спали, потомленому, побитому наймиту малому снилося, що усі ті птиці рябонері зірвалися з стін і гучною, розпачливою зграєю в'ються, б'ються, кружляють над його узголов'ячком усе прудше, усе важче, усе гарячій, махаючи крилами племенистими, усе від них душній, — і разом наче повів вітровій, наче вода плескає — зникають птахи усі, широке та глибоке море колисає й плеще у береги, на березі сидить турок у червоній

⁵¹Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.

*чалмі, держачись за кинджал, дивлячись на наймита смілими й поважними очима і наче об чімсь питаючи, у далекості киваючи... Скільки-то вже разів йому снилося, що зніма його щось у воздуху з птицями, що падає він і розбивається! Скільки-то разів у сні він плавав по голубому морю й тонув у глибі!».*⁵²

Описаний пейзаж передає сцени з сновидінь малого наймита, коли він спить під впливом важкого та спокійного сну. Автор описує сюжети з його снів, які пов'язані з птахами, морем і турком.

Опис створює враження заплутаності реальності й фантазії, між свідомим та підсвідомим. Автор намагається передати незвичайну й неспокійну природу снів, яка може відображати внутрішні стани, турботи та психологічні труднощі персонажа.

*«Вечір наступав тихий та рожевий. І усе порожевіло: кременисті шпилі, грюкучий Дніпро унизу, далекії темнії гаї на верховинах гірних і прудко пролинувшая пташка понад Дніпром. Лісова берізка легесенько звідкись запахла, і очі не знаходили округи, де було їй тут зрости, ніжній квіточці на дикому камені».*⁵³

Письменниця передає вечірню атмосферу, характеризується тихістю та рожевим відтінком. Усе навколо набуває порожнього відтінку, включаючи кременисті шпилі, грюкучий Дніпро внизу та далекі темні гаї на гірських вершинах. Автор наголошує на рожевому кольорі, що стає основним елементом в пейзажі.

Автор зображує спокій, ніжність та гармонію з природою. Вона намагається передати емоційний стан та відчуття теплоти, що випромінює з вечірнього краєвиду. Опис відображає маленькі деталі, які додають життєвості й виразності в пейзажі, заохочуючи читача бути уважним до краси, яка оточує нас у повсякденному житті.

⁵²Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.

⁵³Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.

*«І такеньки проминула уся зима, а за зимою весна прийшла теплая, свіжая, квітуца... Лука зазеленіла, груша з зломленою верховиною біля хатки вбралася у листву й почала тихенько шелестіти ранками, як ранковий вітрець повівав, і зашумів гай по горах округи, і засинівсь І розливсь Дніпро й далеко заточивсь у луку розливним затоком, і налетіли птахи з теплих країн, заспівали й защебетали».*⁵⁴

Автор описує прихід весни після зими та створює образ свіжості, теплоти та квітучості. Весна описується як тепла, свіжа та розквітаюча. Лука зазеленіла, що свідчить про повернення життя до природи. Описується груша, яка вбралась у листва та почала тихенько шелестіти ранками, нагадуючи про початок нового дня. Природа оживає з ранковим вітром, гай по горах шумить, а Дніпро розливається і розливається, створюючи широкий заток у луку. Птахи, які повертаються з теплих країн, наповнюють повітря своїми співами та щебетанням.

Описується оживлення природи та повернення життя після зимового спокою. Автор намагається передати радісний та енергійний стан, який супроводжує прихід весни. Пейзаж описує розквіт природи, відтворюючи звуки, запахи та кольори, які супроводжують цей час року. Весна відображається як період нового початку, змін та повернення до життєрадісного циклу природи.

*«А гай усе темнів, і Дніпро усе шумів бистріш. Спершу оступав гай шлях, і їдучи вони чули пахощі гайових квіток, потім гай наче разом знявсь і по обох боках виситья голе каміння, а на них, наче настромлені стріли, сосни чорні, а внизу назустріч їм б'ється Дніпро, нагло завернувши свою хвилю круто в щілину».*⁵⁵

Автор передає зміну атмосфери і зовнішній вигляд пейзажу. Гай з темнішими кольорами і посиленою активністю виступає в контрасті до

⁵⁴Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.

⁵⁵Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.

попереднього опису весняної природи. Описується перехід від зелених квітів гайу до голого каміння, на якому стоять сосни чорні, виглядаючи наче настромлені стріли. Нижче, унизу, зустрічається Дніпро, який стрімко змінює напрямок своєї хвилі, різко завертаючи в щілину.

Опис створює враження зміни настрою та атмосфери в пейзажі. Початкова свіжість і квітучість замінюються темрявою і жорсткими елементами, такими як голе каміння і чорні сосни. Природа змінюється, набуваючи більш суворого та суворішого характеру. Описується почуття загадковості та напруги, коли природа представляється менш привітною і більш непередбачуваною.

*«Сонечко племенисте гралося у небі, вітрець жвавенько хитав деревами, що попадалися де-не-де по дорозі, і шумів у міських садочках; народ гучно валив удицями; вози якомсь веселенько рипіли один по другому — ледве можна було пробитися, протискатися поміж рябенькою купою людською; у голові аж крутилося».*⁵⁶

Автор зображує жвавість і гамір сонячного дня. Сонце зображено яскравим і племенистим, що вказує на його сильну променеву енергію. Вітрець активно грається з деревами, які стоять вздовж дороги, та створює шум у міських садочках. Народ голосно рибалить, використовуючи удиці, і вози риплять один за одним, викликаючи веселу атмосферу. Автор передає жвавий і енергійний стан дня, заповненого людською активністю та рухом. Пейзаж описується з використанням сильних і виразних дієслів, що створює враження жвавості, шуму та скупчення енергії.

«І Галя не заснула цієї ночі, а просиділа до ранку під віконечком, і так їй істненько, наче у сні снилося велике біле село на горі, у зелених садах, дві церкви високі з золотими хрестами, синій Дніпро попід горою; снилися люди тамечки з такими-то вже приманчивими обличчями, що яких вона ніколи ще не стрічала; дівчата такі чепурнії та любії, що таких вона ще зроду не

⁵⁶Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.

бачила. І наче весінній, тихий, пахучий вечір і далеке село снилося їй без гомону, без шуму, — хоч живе, — і нічого не чутно було ніде, окрім що билося своє власне сердечко дуже».⁵⁷

Описується весняний, тихий та ароматний вечір у сні, коли віддалене село здається живим, але тихим без гамору і шуму. Лише чутно биття її власного серця. Автор створює враження мрійливої атмосфери, де реальність і фантазія переплітаються.

Опис передає почуття та емоції Галі, яка спостерігає за мрійливим селом у своєму власному світі. Він має ліричний відтінок і створює враження спокою, магії та втягнення в уявний світ. Автор намагається передати замріяність і тихість, що супроводжують Галя, підсилюючи її внутрішні почуття.

«Часом їй здавалося, що от хтось зазирнув у її віконце, от-от хтось пробіг мимо, от-от хтось стукнув, — се або місяць вируна з оболока, або вільний вітер пронесеться лукою, або мороз ударить. І Галя почала дожидати самотніми вечорами, коли місяць зазирне у віконце, вітер пробіжить мимо хатки або мороз постукає, і звикла дожидати сеє й приймати, наче гостей дорогих та любих».⁵⁸

Опис створює враження ізольованості та почуття, що Галя перебуває у своєму власному світі. Вона сприймає навколишні події та природні явища як частину свого щоденного життя і звикла до них.

3.2. Імпресії природи: роль пейзажу в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика

Природа завжди була актуальною темою в літературі, але її сприйняття змінювалося протягом різних епох. У романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного природа виступає як невід’ємна частина людського існування, що надає йому краси та позитивної енергії, хоча і може мати й

⁵⁷Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.

⁵⁸Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949. — 231 с.

загрозливий вигляд. У романі пейзаж не лише служить для створення образного опису, але також виконує роль в передачі психологічних аспектів, що є новаторським підходом в українській прозі:

«Надворі весна вповні. Куди не глянь — скрізь розвернулося, розпустилося, зацвіло пишним цвітом. Ясне сонце, тепле й приязне, ще не встигло наложити палючих слідів на землю: як на Великдень дівчина, красується вона в своїм розкішнім убранні... Поле — що безкрає море — скільки зглянеш — розіслало зелений килим, аж сміється в очах. Над ним синім шатром розіп'ялось небо — ні плямочки, ні хмарочки, чисте, прозоре — погляд так і тоне... З неба, як розтоплене золото, лється на землю блискучий світ сонця; на ланах грає сонячна хвиля; під хвилею спіє хліборобська доля... Легенький вітрець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билінку... І ведуть вони між собою тиху-таємну розмову: чутно тільки шелест жита, травиці... А згори лине жайворонкова пісня: доноситься голос, як срібний дзвіночок, — тремтить, переливається, застигає в повітрі... Перериває його перепелячий крик, зірвавшись угору; заглушає докучне сюрчання трав'яних коників, що як не розірвуться, — і все те зливається до купи в якийсь чудний гомін, вривається в душу, розбуркує в ній добрість, щирість, любов до всього... Гарно тобі, любо, весело!»⁵⁹

Опис весни надає романтичного і емоційного настрою, передає красу і спокій, які випромінюють природа і навколишній світ. Опис природи весни наголошує на тому, як природа оживає і розцвітає. Всюди безліч квітів і зелені, що створює яскравий і барвистий образ весняного пейзажу.

Автор передає прекрасну і майже магічну атмосферу весни, де природа оживає, а пташки співають мелодійні пісні. Читач може відчутти радість і щирість природи, що відзначається в цих рядках. Весняний пейзаж надає утіхи і враження гармонії, що передається читачеві та заохочує до сприйняття краси природи.

⁵⁹Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

«Улиця — справді на диво. По обидва боки сплошним муром витяглись у струнку височенні палаци: і білі — як сніг, і зелені — як рута, і блакитні — як китайка. Пістрота кидалась у вічі. Парубок не знав, на чому зупинитися, на віщо подивуватись: чи блискучими проти сонця, як кришталь, дверима, над котрими висіла або стояла по боках здоровенна червона або блакитна дошка з золотою наковкою, або з гарним малюнком усякої всячини — машинерії, окулярів, хліба, ковбас, свинячих окост; чи дзеркальними, у чоловічий ріст, вікнами, з котрих визирали на вулицю до ладу розставлені різні золоті й срібні виробки, пістріли всякими кольорами ситці, шовкові саєти блищали, м'які оксамити сизіли, червоніли, ціле море роблених квіток, як живі, вабили носа понюхати... По вулиці, з одного й з другого боку, снували лавами люди; по середині, битій каменем, гуркотали карети, коляси, фаєтони, деренчали звощицькі дрозжки...».⁶⁰

Вулиця створює враження розкішного і розмаїтого місця з багатьма різноманітними будівлями та предметами, що роблять її унікальною та привабливою для спостерігача. Зображення палаців з різними кольорами, височенні стіни, створюють враження величі і розкіші. Опис різних кольорів, малюнків та візерунків на дверях та вікнах додає вулиці живописності і барвистості.

Усе це створює образ прекрасного і чарівного місця, яке сповнене різноманіттям та красою.

«Стояв уже вечір надворі. Сонце закотилося за гору червоно-червоно, немов обпилося тієї крові, що була пролита за день. Село, наморене то бійкою, то дивовижею, втихомирилося: нігде ні крику, ні гуку. Високі стовпи диму вилітали з верхів у небо високо-високо, наче несли туди людські сльози, прокльони, молитви... У печах палало полум'я — варилася вечеря; людські тіні снували повз його — і на хвилину-другу закривали його собою, немов якою

⁶⁰Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

*запоною. Мороз дужчав; зорі грали; захід сонця жеврів кров'яно-красною зорею...».*⁶¹

Опис вечора передає почуття спокою, меланхолії та таємничості. Автор створює образ природи, яка віддзеркалює настрої та події дня. Опис заходу сонця передає почуття завершення дня і метафорично пов'язує з закінченням бойових дій, нагадуючи про пролиту кров під час війни. Опис диму, що вилітає в небо, створює атмосферу трагічності і підкреслює, які страшні події відбулися протягом дня. Опис морозу та барвистих заходів сонця створює образ холоду, що супроводжує кінець дня, і водночас надає цьому моменту магичності та таємничості.

Ці різні образи природи та дня створюють глибокий емоційний відтінок в описі вечора, передають змішані почуття та створюють імпресію про завершення важливих подій. Опис випромінює втому і сум, але також таємничість і гармонію природи, яка залишається спокійною, незважаючи на події людського світу.

*«Від його гучного голосу тінь затремтіла; подалася вгору; вище, вище... Небо загоготало, заблищало, шваркнуло... Огняна стріла вдарила коло його; кругом усе затріщало і запалало огнем... Горить, тріщить, ломиться, падає, кричить, лементує, молить... всі голоси зливаються в один голос — у голос невизначної тяжкої туги; скрізь чути плач, лемент... І все те жере огонь — то своїм широким, лютим полум'ям, то своїми гострими язиками — лиже... Лизне — і тільки чорна вуглина після його зачорніє; лизне ще — вуглина побіліє, розпадається на попіл... І піднімає його вгору широка огняна хвиля й, залопотавши, несе високо-високо... Огонь розходився, розігрався...».*⁶²

Цей опис створює образ пожежі, створюючи потужний емоційний ефект та інтенсивність. Він передає несподіваність та сили природного лиха, що розгортається перед очима читача. Опис початку пожежі за допомогою метафор виражає несподіваність та раптовість події. Автор передає хаос і

⁶¹Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

⁶²Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

здивування героїв, страх і болісний звук пожежі, звучання плачу і лементу навколо. Використання метафор підкреслює зруйнованість і руйнівну силу пожежі, яка перетворює все навколо на попіл.

*«Так день настав, так і минув. Одходячи на спокій, сонце обдало землю блискучим промінням; земля на прощання усміхнулася — і потемніла. Спустилася ніч; викликала собі на втіху зорі; викотився з-за гаю місяць — і став оглядати околицю... Усе кругом спало, мов зачароване, в тихім забутті теплої ночі, — не спав тільки один соловейко, виспівуючи в зеленім садочку свою любу пісню, — та не спало ще лихо в Орищинім та в Мотринім серці... Завело і воно свою пісню — гірку, журливу, безнадійну... І не розходилась та пісня по світу, не окликалася луною в лузі, як соловейкова, а, як важкий камінь, налягала на душу, морочила голову цілим роєм темних гадок, пекла серце нерозважною тугою...».*⁶³

Цей опис викликає відчуття спокою, меланхолії та ніжності, а також передає емоційне становище героїв..

*«Тим часом — світ, як день, тільки сонце щось забарилося... Закрасивши увесь східень палкорожевим цвітом, воно ще не рушало з-за гори, ще не блиснуло ні одним променем над землею... А земля вже налагодилась його стріти: зелені трави порозправляли свої дрібненькі листочки, повмивалися свіжою ранньою росою. Як дівчина, дожидаючи свого милого, умивається й прибирається, тремтить, мов у лихоманці, й палає, наче в огні, — замирає, довго ждучи, й оживає, не терплячи, — так земля дожидає ясного сонця... і міниться, не дождавшись. Повіне тихий вітрець, — потемніє й насупиться її зелений убір; затихне вітрець — убір заясніє, усміхається».*⁶⁴

Опис весняного ранку передає атмосферу очікування, свіжості та життєрадісності природи. Письменник створює враження затримки часу, ніби природа зачекалась на його появлення.

⁶³Мир Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

⁶⁴Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

*«Життя, кажуть, жити — не поле перейти. Життя — що погода. Як серед ясного літнього дня, коли сонце аж пече, так гріє та світить, дивись: де не взявся вітер, надувнагнав з усіх боків чорні хмари, — заклуботались вони; насутилось небо... заховалось сонце — похмуріло... загуло, закрутило, закушпелило шляхом... Зиркнула блискавка, загуркотав грім... гряк! трісь!.. Отакечки й тут. Оце тихо й мирно, любо та мило... гульк! — не вспів озирнутись, як повернуло на негоду...».*⁶⁵

Цей уривок містить в собі порівняння життя з погодою, що допомагає передати непередбачуваність та змінливість життя. Аналогія зі змінами погоди і життям показує, як несподівано життя може змінюватися, переходячи від яскравих моментів до труднощів та негоди.

*«Розвернулося перед ним зелене поле; ходить він по йому, обдивляється; радіє, що так добре зійшло, росте, зеленіє, цвіте... А тут і вона знялася перепелкою з-за високого жита... Розряджена, як пава; легенька, як метелик; веселенька, як уранішнє сонце... Любо його очам дивитись на неї, як вона усміхається до його своїми повними рожевими устами, — як вона гладить його веселими чорними оксамитними очима... Щасливий він!»*⁶⁶

Цей уривок описує сцену, коли головний герой розгублено гуляє по зеленому полі і раптово зустрічає кохану, яка з'являється перед ним як перепілка. Через прекрасний опис дівчини, передані деталі та яскраві порівняння, читач може відчутти щастя і радість героя від цієї зустрічі. Символічний образ перепілки підкреслює ніжність та легкість дівчини, яка радісно з'являється перед героєм, мов метелик. Автор за допомогою простих слів використовує емоційну силу, щоб показати радість та блаженство головного героя, який захоплюється зустріччю з коханою.

«Лягла зима. Падав дрібний сніг, як бува в холод; буйний вітер крутив заметами й вив, як звір у лісі, у димарі Остапової хати. Ніч уже спустилася на землю. Мотря й Оришка сиділи на полу; перед ними на стільчику неясно

⁶⁵Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

⁶⁶Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

*блимав каганець — от-от збирався погаснути. Вони прями мовчки; кожна про себе думала якусь тяжку думку. Остап лежав на печі... Тихо, — тільки веретена сюрчать...».*⁶⁷

Опис зимової атмосфери зі снігом та буйним вітром створює затишну картину, де герої перебувають в затишному, але трохи мрійливому оточенні.

*«Тихенький подихав вітер, шевелив її невеличкими чорними кучерями, що повибивались на висках з товстої та довгої коси, маяв червоною широкою стьожкою, заплетеною в косу, й розносив по полю журливу пісню... По сумному голосу, по задуманому личку можна було помітити, що дівчина не жила без лиха...».*⁶⁸

Уривок описує дівчину з чорними кучерями, що стояла на полі під дією тихого вітру. По її виразному зовнішньому вигляду і пісні можна відчути, що вона несе в собі певний грізний, задумливий настрій.

*«Серед широкого й просторого степу, рівного як долоня, над котрим носився тільки буйний вітер та чорний ворон коли-не-коли скрикував над головою, прорізаючи дзвінко обвітря своїм дужим крилом, або степова чайка кизикала, з купини на купину злітаючи, мов за дітками плакала мати, — тут йому думка розмальовувала картину за картиною... То перед його очима виводила обстави городського життя, бучного, шумливого, клопітливого. Усе те ревло та клекотіло, як вода в прірві, й лякало його своїми розкошами, біганиною, вигуками та викриками. Заквилела чайка — й разом перенесла його думку на село, в тиху сільську хатину, нагадала про жінку, про діток...».*⁶⁹

Автор описує широкий і просторий степ, де вітер віє, а ворони і чайки літають над головою. Степ надихає героя на творчі думки і фантазії, що допомагають йому забутись і захопитися малюнками його уяви.

«Весело кидались у вічі серед широкополого степу квітучі огороди з вишневыми садочками. Чорні, понурі землянки час од часу все злазили.

⁶⁷Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

⁶⁸Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

⁶⁹Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

Натомість, поміж зеленою гущавиною колючих груш, плакучих верб, темно-зеленої вишнини, білили чепурні мазанки, з трьома вікнами, з підведеною червоною глиною призьбою, всередині — з присінками, з хижею, а часом, і з кімнатою. І тини скрізь калачиком позаплетені, де-где й з острішком; і ворота — там і там дощані; а коло воріт, мов сторожі, виглядали на шлях довгошиї журавлі...».⁷⁰

Уривок зображує живописний степовий ландшафт з вишневими садами та сільськими хатами. Опис наводить зображення краси і специфіки сільського життя.

«Поминувши свої степи, з невеличкими хуторами, що, як квітнички, весело кидались в вічі, свої великі села, з кривими улицями, з білими хаточками, з вишневими садочками, свої городи, схожі на села, увійшли вони в лісний край. Перед ними й за ними стояли страшні бори сосни, ялини та осичини. Ішли вони день, ішли другий... ліс та й ліс!»⁷¹

Уривок описує подорож через степи та села, які поступово змінюються лісним краєм. Опис природи і зображення довгого шляху надає відчуття загадковості та нескінченності. Шлях веде через мальовничі степи та села з привабливими мотивами, створюючи яскравий контраст між степовими просторами та гірськими селами. Вступ до лісу символізує перехід до іншого світу, що наповнений таємницями та природними чарами.

«Сниться йому й ввижається недавня гуляня. Увесь шинок, залитий світлом, — сяє, аж горить; музика тне, рубає; підбори землю рвуть; крики, співи... стоголосе ляцання... безпуття скажене... А збоку насуває темна ніч, немов чорна хмара. А в тій хмарі, в тій непроглядній темряві, ледве видно, чорніють панські комори, двір... Три тіні зігнулися під якоюсь вагою — щось несуть на плечах... тікають... зникли в голому садку... Ось блиснула іскорка — і видно... два чоловіки качаються серед двору, борюкаються... Той, що зверху, лютий, як звір, шибкий, як вітер... Придивляється Чіпка... "Це ж я... я!.." —

⁷⁰Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

⁷¹Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

скрикує, — а підо мною сторож... то панський сторож... блідий, як смерть; тяжко дише; болізно сова руками й ногами... чутно — кров булькоче в його печінках, біжить чорною річкою з горла, носа... Ось розкриває очі... загоріли вони на хвилину іскоркою життя».⁷²

Описана сцена передає сильні емоції, надає динаміки та таємничості, створюючи у читача захоплення та хвилювання.

«Стояв уже вечір надворі. Сонце закотилося за гору червоно-червоно, немов обпилося тієї крові, що була пролита за день. Село, наморене то бійкою, то дивовижею, втихомирилось: нігде ні крику, ні гуку. Високі стовпи диму вилітали з верхів у небо високо-високо, наче несли туди людські сльози, прокльони, молитви... У печях палало полум'я — варилася вечеря; людські тіні снували повз його — і на хвилину-другу закривали його собою, немов якою запоною. Мороз дужчав; зорі грали; захід сонця жеврів кров'яно-красною зорею...».⁷³

Вечірня картина описує спокійний та вразливий момент, наповнений містичністю та роздумами. Опис заходу сонця створює образ тихого та меланхолійного моменту, коли день повільно переходить у ніч. Описаний захід сонця та вечірній момент створюють мальовничий образ, який захоплює своєю атмосферою та змушує замислитись над красою природи та унікальністю кожного моменту.

3.3. Іван Нечуй-Левицький: Образ природи в повісті «Кайдашева сім'я»

«Всеобіймаючим оком України» назвав Іван Франко Івана Нечуя-Левицького, який в своїх творах різнопланово відображав життя України і її народу. Прекрасні незабутні пейзажі постають з його творів; в найтонших деталях змалював письменник самотність рідного народу, показав всі сторони його життя:

⁷²Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

⁷³Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.

*«Недалеко от Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами; од яру на всі боки розбіглись, неначе гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Греблі обсажені столітніми вербами. В глибокому яру ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на котрому блищать ніби вправлені в зелену оправу прикраси з срібла. Два рядки білих хат попід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі. Коло хат зеленіють густі старі садки. На високих гривах гір кругом яру зеленіє старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями. Глянеш з високої гори на той ліс, і здається, ніби на гори впала оксамитова зелена тканка, гарно побгалась складками, позападала в вузькі долини тисячами оборок та жмутів. В гарячий ясний літній день ліс на горах сяє, а в долинах чорніє. Над долинами стоїть сизий легкий туман. Ті долини здалека ніби дишуть тобі в лице холодком, лісовою вогкістю, манять до себе в тінь густого старого лісу».*⁷⁴

Автор опису пейзажу передає читачу враження про мальовничу природу села Семигори. Він використовує живописні приклади та метафори, щоб оживити картину перед очима читача. Автор порівнює яр з гадюкою, а рукави яру з гілками дерева, створюючи образи, які надають живописності цьому місцю. Опис ставочків, левад і гребель забезпечує образи природних водойм та зелених терас, що відображають плодючість та багатство навколишнього середовища. Загальна атмосфера опису викликає відчуття спокою, природної краси та мінливості, закликаючи читача зануритись у цю втілену в словах природну сцену.

«Він задивився на річку, на зелені верби понад водою. Веселе сонце грало маревом над вербами, над водою, над камінням. Воли ліниво сунулись по дорозі.

⁷⁴Нечуй-Левицький І. Твори в двох томах. — Київ: Дніпро, 1977 / том 1, 520 с.; том 2.

*Лаврін дивився на річку і співав пісні. За Россю, під високою скелею, блищав на сонці новий гарний панський млин, увесь обтесаний, обмальований, як цяцька, з покрівлею з дощок, з двома вікнами, з білими стовпами, навіть з ганком. Четверо коліс неначе залюбки та заіграшки круtilись на ясному сонці й сипали бризками на всі боки. Вода гула на потоках, шуміла білою піною нижче од коліс, бризкала ніби туманом, в котрому неначе грали в хрещика маленькі веселки».*⁷⁵

Письменник зображує живописний пейзаж річки з зеленими вербами і новим панським млином. Він використовує яскраві деталі та образи, щоб передати веселу та живу природу цього місця. Автор зазначає, як сонце грає над вербами, створюючи ефект марева над водою та камінням. Це викликає враження радісного та живого світла, яке оживляє оточуючу природу.

*«Надворі було тихо, як у хаті. Сонце стояло низько над самим лісом і пронизувало світом верхи лісу, зелені, як трава на степу. Над лісом од сонця тяглися неначе довгі стьожки та стрічки, виткані з світла й золота. На заході стояла одним одна хмарка на чистому небі, вся золота, з червоними краями. Смутне Кайдашеве бліде лице освітлювалося рожевим світом, наче лице в мерця. Він підвів блискучі очі, глянув на ліс і побачив, що над самим шпилем, серед лісу, на хмарці стояв чоловік, прозорий, як туман, і неначе кивав рукою до його, ніби кликав. Кайдаш встав і пішов з гори. Він зійшов вниз, пішов далі шляхом, а те диво на хмарі одсунулось од його ще далі за ліс. Вій вийшов на гору за село. З гори було видно широку долину, обставлену горами, вкритими лісом; в долині блищала Рось».*⁷⁶

Автор намагається передати читачеві спокій, таємничість та красу природи. Він використовує живописні описи та образи, щоб створити

⁷⁵Нечуй-Левицький І. Твори в двох томах. — Київ: Дніпро, 1977 / том 1, 520 с.; том 2.

⁷⁶Нечуй-Левицький І. Твори в двох томах. — Київ: Дніпро, 1977 / том 1, 520 с.; том 2.

враження мальовничого пейзажу та перенести читача в цей світ мрій та емоційного зв'язку з природою.

«Свіжий перший сніг укрит гори й долини ніби тонким дорогим полотном. Усе небо було вкрите густими хмарами, неначе молочним туманом. Карпо дивився на голі білі гори, що зовсім зливалися з білим небом у вечірній імлі так, що не можна було розібрати, де кінчались гори, де починалось небо. Він дивився на чорний довгий рядок гір, котрі чорніли од густого дубового лісу, неначе обкутані чорним сукном, і він нічого того не бачив. Уся його душа десь заховалась глибоко сама в собі; він ніби здерев'янів од тієї події, котру недавно вчинив. М'який перший холод ніби протверезив Карпа. З його голови почав виходити якийсь чад, і він потроху почав примічати хати, гори, ліс; він примітив, як батько вийшов з двора, пішов шляхом поза ставком на греблю, увійшов у шинок, як у шинку в вікні заблищав вогонь. Він примітив купку чоловіків, котра чорніла й ворушилась коло шинку на білому снігу. І все те він бачив, неначе десь у воді, одкинуте зверху од високого берега, або десь на дні неглибокої прозорої річки».⁷⁷

Письменник намагається передати читачеві зимову атмосферу та створити враження холоду, тихої краси та таємничості. Він використовує описи снігу, хмар та навколишнього середовища, а також образи та порівняння, щоб передати ці враження. Автор описує перший сніг, який укриває гори та долини, неначе тонке дороге полотно. Це створює образ чистоти та природної краси. Він також згадує, що небо вкрите густими хмарами, неначе молочним туманом. Це створює образи таємничості та надає пейзажу заспокійливий вигляд.

«Раз була місячна ніч. Кайдаш спав на лаві. Чує він, щось рипнуло дверима, і в хату ввійшов його давній знайомий— херсонський чумака. Кайдаш встав і почав балакати з чумаком. Побалакавши в хаті, Кайдаш вийшов на

⁷⁷Нечуй-Левицький І. Твори в двох томах. — Київ: Дніпро, 1977 / том 1, 520 с.; том 2.

двір і пішов з ним за ворота. От вони вийшли на вулицю і пішли ніби до шинку, але вони перейшли через греблю, минули село, а шинку все не було. Ідуть вони шляхом та все балакають. Вже вони зійшли з гори, прийшли до Росі, перейшли Рось через греблю, а шинку все-таки нема. От вже перед ними ліс. Місяць світить на полі, а під лісом лежить густа тінь. Кайдаш увійшов у ту тінь і загубив дорогу. Дивиться він — чумака нема, а кругом його товсті дуби та липи. Зверху через гілля промикується світ місяця, й подекуди його проміння блищить на землі, неначе жовті ясні хустки, розстелені по траві, або золоті яблука, розкидані по землі. Кайдаш глянув униз, перед ним росла купа здорових та високих, до самих колін грибів, з блискучими, як вогонь, вершиками. Купа грибів заворушилась, з-під неї вискочили малесенькі зайчики й почали плигати один через другого. Зайчики почали сміятись, наче малі діти, а над ними піднявся розкішний куц папороті й зацвів блискучими іскрами. Квітки сипались, наче іскри з печі, а далі з куца виросла здорова, як миска, квітка, вся виткана з золота й вогню, з червоним жаром в осередку. З квітки знялась вогняна птиця й пурхнула на дерево. Кайдаш підняв голову в гору, стукнув лобом об дуба та й... прокинувся».⁷⁸

Автор намагається передати читачеві враження таємничого та фантастичного пейзажу, створити атмосферу загадковості та незвичайності. Він використовує описи, образи та містичні елементи, щоб погрузити читача в мрійливий світ героя.

3.4. Природний світ у повісті «Захар Беркут» Івана Франка

Художня майстерність автора залежить від його здатності використовувати різноманітні художні засоби у своєму творі. За їхньою допомогою він творить новий світ, художню реальність, де намагається впровадити свої естетичні принципи та вкладати в твір певні духовні цінності. У повісті Івана Франка виявлено велику кількість пейзажних описів, які

⁷⁸Нечуй-Левицький І. Твори в двох томах. — Київ: Дніпро, 1977 / том 1, 520 с.; том 2.

зображують природні ландшафти долини, де знаходиться село. Письменник успішно створив реалістичний світ, в якому розгортається захоплюючий сюжет, поєднаний із видатними описами природи. Автору вдалося передати внутрішній світ героїв, пояснити і вмотивувати їх вчинки:

*«Правда, і Стрий, і Опір однаково мують її рінисті, зелені узберіжжя, луги її однаково покриваються весною травами та цвітами і в її лазуровім, чистім повітрі однаково плавле та колесує орел-беркут, як і перед давніми віками. Але все інше як же змінилося! І ліси, і села, і люди! Що давно ліси густі, непрохідні закривали майже весь її простір, окрім високих полонин, сходили в долину аж над самі ріки,— тепер вони, мов сніг на сонці, стопилися, зрідли, змаліли, декуди пощезали, лишаючи по собі лисі облази; інде знов із них остоялися лише пообсмалювані пеньки, а з-між них де-де несміло виростає нужденна смеречина або ще нужденніший яловець. Що давно тихо тут було, не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти десь на далекій полонині або рику дикого тура чи оленя в гущавинах,— тепер на полонині гейкають воларі, а в ярах і дебрях галюкають рубачі, трачі й гонтарі, ненастанно, мов невмирущий черв, підгризаючи та підтинаючи красу тухольських гір — столітні ялиці та смереки, і або спускаючи їх, потятих на великі ботюки, доли потоками до нових парових тартаків, або таки на місці ріжучи на дошки та на гонти».*⁷⁹

Письменник намагається передати зміни в природному середовищі і вплив людської діяльності на нього. Він звертає увагу на втрату краси гірських лісів та зміни в звуках і атмосфері місцевості, які були раніше. Цей опис наголошує на важливості охорони природнього середовища та розумного використання його ресурсів.

⁷⁹ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

«Вечоріло. Густі сумерки лягали на Підгір'я. Лісисті тухольські гори задимилися, мов незлічимі вулкани, готовлячись вибухати. Стрий шумів по кам'яних бродах і пінився по закрутинах. Небо покривалось зорями. Але й на землі, на широкій надстрийській рівнині, почали розблискуватись якісь світила, зразу де-де, рідко, мов несміло, далі чимраз густіше, сильніше,— поки врешті ціла рівнина, як далеко око засягне, не покрилася ними, не розжсєврілася кровавим обліском. Мов море, порушене легким вітром, так меркотів той обліск над долиною, то живіше палахкотячи, то мов розпливаючись у темніючім просторі. Се палали нічні огнища в таборі монголів. Але ген-ген у віддалі, де кінчилось те меркотяче море, палали інші світила, страшні, широкі, бухаючи огняною загравою: се горіли околичні села і слободи, окружаючи широкою огненною пасмугою монгольський табір».⁸⁰

Автор намагається передати враження вечірнього пейзажу з містикою і динамікою. Він використовує образи та порівняння, щоб підкреслити красу цього видовища.

«Вони станули саме на вершкy гори, і перед ними, мов силою чарів, розкинулася широка стрийська долина, залита морем пожеж і огнищ. Небо жсєвріло кровавим відблиском. Немов з пекла, неслися з долини дивні голоси, іржання коней, брязкіт зброї, переклики вартових, гомін сидячих при огнищах чорних, косматих людей, а геть-геть далеко роздираючі серце зойки мордованих старців, жінок і дітей, в'язаних і ведених у неволю мужчин, рик скотини і хрускіт будинків, що, перепалені, валилися додолю, а по тім величезні водопади іскор, мов рої золотистих комах, збивалися під небо. В кровавім розблиску огнів виднілися тут же в долині над рікою довгі, безконечно довгі ряди чотиригранних шатрів, переділені від себе широкими відступами. Люди, мов мурашки, снували поміж шатрами і громадилися коло огнищ».⁸¹

⁸⁰Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

⁸¹Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

Письменник створює містичний пейзаж, описуючи вид з вершини гори. Перед героями розкривається широка долина, яка здається залитою морем пожеж і огнищ. Небо відбиває кровавий відблиск, що надає сцені незвичайного та загадкового вигляду. Опис пейзажу пронизаний звуками та голосами. З долини досягають дивні голоси, включаючи іржання коней, брязкіт зброї, переклики вартових. Автор намагається передати атмосферу хаосу, руйнування та страждання, що супроводжується цим пейзажем. Він використовує звукові та візуальні образи, щоб створити враження масштабної катастрофи та страху.

*«Страшний шум водопаду, від котрого аж земля дриготіла, звіщав, що вода прибула велика. Каламутним валом котилися від водопаду величезні хвилі; ціла поверхня широкого озера збентежилася, покрилася піною. Замість чистого, спокійного дзеркала бушували тепер люті води, крутилися з шипотом вири, гойдалося і билося в кам'яних берегах розбурхане море. Страшно було глянути тепер по долині! Тут і там, мов чорні острови, виднілися з води купи монголів. Ані сліду якого-будь військового порядку не було вже між ними. Мов полова, розсіяна з купи буйним вітром, так розсіялась їх сила по долині, борючись із хвилями, десь-куди з трудом прямуючи, кричачи і проклинаючи».*⁸²

Автор намагається передати враження стихійної сили природи через опис пейзажу. За допомогою образів і звуків, автор створює враження страху та хаосу.

«Сонце доходило вже полудня і сипало гаряче, золотисте проміння на тухольські гори; розігріта живиця сильніше запахла в лісах; гордо і тільки десь-колись помахуючи розпластаними крилами, плавав яструб високо понад полонинами в лазуровім океані. Тиша стояла в природі. Тільки з одного пригірка Зелемєня лунали голоси ловецьких труб і крики ловецького

⁸²Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

товариства. Лови скінчилися, хоч і не зовсім щасливо. На дрючках несли тухольські парубки поперед ловцями три медведячі шкіри і в мішку двос медведят, а на ношах із галуззя несли боярські слуги позаду товариства окровавленого, задубілого вже трупа нещасливого боярина, що погіб від медведячих лап».⁸³

Письменник створює зображення спекотного літнього дня, де сонце високо на небі і випромінює гаряче, золотисте світло на тухольські гори. Запах живиці в лісах стає сильнішим, підкреслюючи спеку та розпалену атмосферу. В описі згадується яструб, який плаває над полонинами, створюючи образ гордості і вільності. Це створює контраст зі спокоєм та тишею природи.

*«Сонце вже геть схилилося з полудня, коли з високого верха в тухольську долину спускалося знайоме нам ловецьке товариство під проводом Максима Беркута. Передом ішов Тугар Вовк з донькою і з Максимом, решта товариства ступала за ними невеличкими купками, гуторячи про перебуті лови та ловецькі пригоди. Перед очима товариства розкрилася тухольська долина, облита гарячим сонячним промінням, мов велике зелене озеро з невеличкими чорними острівцями. Круг неї, мов височезний паркан, бовваніли кам'яні стіни, по яких п'ялися де-де пачоси зеленої ожини та корчі ліщини. При вході в долину ревів водопад, розбиваючись о каміння сріблястою піною; поуз водопаду викутий був у скалі вузький вивіз, яким ішлося вгору і далі понад берегом потока через верхи і полонини аж до угорської країни; се був звісний тодішнім гірнякам "тухольський прохід", найвигідніший і найбезпечніший після дуклянського: десять дооколичних громад, з галицького і з угорського боку, працювали майже два роки над виготовленням сього проходу».*⁸⁴

Автор описує повернення ловецького товариства до тухольської долини, зазначаючи провідника Максима Беркута, Тугара Вовка та його доньку. Він

⁸³Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

⁸⁴Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

звертає увагу на природну красу долини, яка охоплена сонячним промінням. Автор прагне передати враження масштабності та природної краси тухольської долини, підкреслюючи її значення для ловців та гірників.

*«Вже зовсім опустіло село. Хати потонули в вечірньому тумані; курява уляглась по дорозі, замовкли голоси і крики, немов відвічна пустиня пожерла все життя сеї долини. Сідало сонце за тухольські гори, тонучи в легеньких червоних хмарах; темні смерекові ліси довкола Тухлі шептали тихо, таємничо, немов передавали собі якусь зловіщу новину. Тільки земля, не знати чому, глухо стугоніла і стогнала: повітря, хоч ясне й погідне, тремтіло якимось дивним, змішаним гомоном, від котрого дроз проймає й найсмілішого. А далеко-далеко по лісах, у глибоких темних ярах, між недоступними ломами вили вовки, гавкали уриваним голосом лиси, бегетіли олені, ричали тури. А в селі так тихо, так мертво! А на небі так ясно, так погідно! Але ні. Ось нараз щезло сонце за чорною, живою хмарою, що стіною тягне з заходу, наповнюючи повітря диким вереском і спускаючись над Тухлею».*⁸⁵

Письменник хоче передати вечірню атмосферу змішаних відчуттів: спокій, таємничість, напруженість та загрозу. Він створює образ природи, яка відчувається живою та впливає на емоційний стан персонажів і читачів.

«Була се простора поляна, похилена трохи на полудень, а від півночі замкнена стрімкою скалою м'якого карпатського лупаку. Величезні смереки оточували поляну ввівокруг від сходу, полудня й заходу, так що сонце тільки на найвищій вершці полудневого стояння могло зазирнути до неї. Поляна була давно колісь уся вимощена кам'яними плитами, котрі тепер поросли м'яким руном моху та корчами чепіргатої папороті. Тільки одна стежка через середину поляни була протоптана і вела до глибокої, в скалі викутої яскині в виді склепу, зовсім відкритого на полудне. Стіни склепу стояли сірі, без ніякої

⁸⁵Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

оздоби, сподом були в камені викуті лави й заглибини; тут камінь був червоний, перепалений, а на паленищах видні ще були сліди огню; тільки стеля мала на собі одну-однісіньку оздобу — виковану з каменя випуклясту півкулю, завбільшки з добрий хліб, обведену блискучим золотим обручем, мов короною».⁸⁶

Автор описує простору поляну, оточену величезними смереками та замкнутою скалою з м'якого карпатського лупаку. Автор створює образ місця, що видається загадковим і таємничим. Поляна, оточена смереками, створює враження укриття від зовнішнього світу. Письменник передає читачеві враження загадковості, таємниці та особливості цього місця. Пейзаж створює враження відокремленості і незвичайності, надаючи йому особливий характер та значення.

Висновки до розділу III

Проаналізувавши поетику пейзажу в українській прозі другої половини XIX століття, можна зробити висновок, що пейзаж є однією з форм опису та внутрішньої структури художнього твору.

Поети відкривають багатоліку мінливість: самої природи, в якій постійно відбувається зародження, розвиток, вмирання; мінливість станів природи і їх проявів залежно від освітлення, пори року, доби, погоди і т. ін.; зміну душевних станів, емоцій, почуттів і відчуттів людини у сприйнятті природи – і «плинність» характеру самої людини – «об'єктиву» у творі; нарешті – мінливість авторського задуму, настрою.

В творах Марка Вовчка чітко відображується уважне ставлення до природних явищ та тонке сприйняття їхньої краси, що відзначало її творчий стиль.

У романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного природа виступає як невід'ємна частина людського існування, що надає йому краси та

⁸⁶Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

позитивної енергії, хоча і може мати й загрозовий вигляд. У романі пейзаж не лише служить для створення образного опису, але також виконує роль в передачі психологічних аспектів, що є новаторським підходом в українській прозі.

Прекрасні незабутні пейзажі постають з повісті «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя Левицького. Письменник в найтонших деталях змалював самотність рідного народу, показав всі сторони його життя.

У повісті «Захар Беркут» Івана Франка виявлено велику кількість пейзажних описів. Письменник успішно створив реалістичний світ, в якому розгортається захоплюючий сюжет, поєднаний із видатними описами природи. Автору вдалося передати внутрішній світ героїв, пояснити і вмотивувати їх вчинки.

Отже, образи природи завжди несуть у собі глибокий духовно-філософський та моральний зміст, тому вони можуть бути розглянуті як своєрідна «портретна галерея» світу, що визначає особисте ставлення людини до навколишнього середовища.

ВИСНОВКИ

У культурному просторі XIX століття українська література відіграла важливу роль у формуванні національної ідентичності та відображенні духовної сутності українського народу. Однією з ключових складових цього літературного доробку стала тема природи та поетика пейзажу, яка мала велике значення для розкриття національного характеру, емоційної глибини та естетичних уявлень авторів того часу. Впроваджуючи пейзаж в тексти, автори збагачували наративну структуру і допомагали підняти на поверхню схований підтекст, який розкривав глибокі думки та емоції персонажів. В контексті української прози XIX століття пейзаж нерідко стає метафорою національної боротьби, стаючи не лише природним фоном, а й активним учасником життєвого шляху українського народу.

Літературна спадщина XIX століття української прози, такі твори, як «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка, «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького, «Чорна рада» Пантелеймона Куліша, «Хіба ревуть воли, як ясла повні» Панаса Мирного, «Захар Беркут» Івана Франка та багато інших, багата на описи природи та пейзажних образів. Автори цих творів вдихали життя в кожен описаний куточок землі, надавали йому власну душу, нерідко привертаючи увагу до деталей та змінюючи пейзаж на символ своїх поглядів, сприйняття дійсності та національних аспірацій.

У першому розділі було проаналізовано теоретичні аспекти поетики пейзажу в українській прозі.

Проаналізувавши поетику пейзажу в українській прозі першої половини XIX століття, можна зробити висновок, що пейзаж, виступаючи одним з складових компонентів образної структури художнього твору, є унікальним і неповторним явищем, оскільки кожен великий майстер слова збагачує палітру живописних традицій, відкриває нові можливості у використанні образів природи, проявляє оригінальність у побудові пейзажів, в мистецтві образотворчих засобів, в умінні вибрати найважливіше з того природного оточення, в якому перебувають образи-персонажі.

Проаналізувавши поетику пейзажу в українській прозі другої половини XIX століття, можна зробити висновок, що пейзаж є однією з форм опису та внутрішньої структури художнього твору. образи природи завжди несуть у собі глибокий духовно-філософський та моральний зміст, тому вони можуть бути розглянуті як своєрідна «портретна галерея» світу, що визначає особисте ставлення людини до навколишнього середовища.

Отже, українська література XIX століття відображує поетику пейзажу через призму глибокого зв'язку з національною ідентичністю. Пейзаж виступав не лише як декоративний елемент, а й як активний співучасник національних подій. образи природи ставали символами боротьби за волю, виразниками страждань та надій українського народу. Це стало ще однією додатковою лінією передачі глибокого патріотизму та національної свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1.Бажинов І. Д. Відповідальність перед майбутнім: тема охорони природи в сучасній багатонаціональній прозі / І. Д. Бажинов // Епоха. Людина. Література / АН Української РСР, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка ; відп. ред. Н. Є. Крутікова. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 234–278.
2. Бас І. Тенденції розвитку українського пейзажу ХІХ – початку ХХ століття. Студентський науковий вісник, 2017. № 41. С. 134 – 135.
- 3.Башманівський В. І. Пейзаж у романі М. Стельмаха «Велика рідня» / В. І. Башманівський // М. П. Стельмах і сучасність : матеріали Всеукр. наук.- практ. конф. (Хмельницький, 25–26 трав. 2012 р.) / Хмельниц. нац. ун-т ; голов. ред. Торчинський М. М. – Хмельницький : ХмЦНП, 2012. – С. 16–20.
- 4.Белінська І. Д. Концепт природи в поезії Вільяма Блейка та Федора Тютчева : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / І. Д. Белінська. – Тернопіль, 2011. – С.20.
- 5.Босак Н. Ф. Пейзажні описи в концептуальному просторі художнього тексту [Електронний ресурс] / Н. Ф. Босак, О. А. Кучерява // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. праць / Київ. нац. лінгв. ун-т. – К. : [б. в.], 2011.
- 6.Вербицька Л. Людина і природа в науковій концепції Івана Франка / Лідія Вербицька // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених / НАН України, Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка ; наук. ред. Сулима М. М. ; редкол.: Гундорова Т. І. [та ін.]. – К. : [б. в.], 2010. – Вип. 17. – С. 137–143
- 7.Винниченко В. Краса і сила / В. Винниченко. – К. : Дніпро, 1989. – С.752.
8. Вовчок М. Повісті та оповідання / Марко Вовчок. — Київ: Рад. письменник, 1949.
- 9.Войтюк А. Ю. Франко – майстер пейзажу / А. Ю. Войтюк // Українське літературознавство : міжвідомчий республіканський зб. / М-во вищ. і серед. спец. освіти УРСР, Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка. – Вип. 7 : Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1969. – С. 124–128.
10. Грінченко Б. Під тихими вербами / Б. Грінченко. – К. : Рад. шк., 1991. – С.494.

11. Денисенко О. Творці українського пейзажу. Київ: Образотворче мистецтво, № 3-4, 2000.
12. Дзюба І. Природа як співучасник творення етики людства / Іван Дзюба // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. праць / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Вип. 15 : Confraternitas : ювілейний зб. на пошану Ярослава Ісаєвича / ред. М. Крикун. – Львів : [б. в.], 2006–2007. – С. 43–54.
13. Дігтяр Н., Тарасенко О. Композиція в пейзажі: художньо-педагогічний аспект. Проблеми підготовки сучасного вчителя, 2020. № 2 (22). С. 49 – 55.
14. Дятленко Т. І. Пейзаж як один із показників індивідуального авторського стилю (за творами І. Я. Франка) / Т. І. Дятленко // Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Філологічні науки / М-во освіти і науки України, Житомир. держ. пед. ун-т ім. І. Франка ; редкол.: П. Ю. Саух (гол. ред.) [та ін.]. – Житомир, 2004. – Вип. 15. – С. 87–90.
15. Дятленко Т. І. «Природа одному мати...» (формування в учнів старших класів умінь аналізувати пейзаж у прозових творах різних художніх систем) : навч.-метод. посіб. для студ. гуманіт. спец. вищ. пед. навч. закл., учителів-словесників, магістрантів / авт. і уклад. Дятленко Т. І. ; Глух. держ. пед. ун-т ім. О. Довженка. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2008. – С.187.
16. Єрмоленко С. Під небом і сонцем. Пейзаж у творах Панаса Мирного / С. Єрмоленко // Рідний край : наук.-публіцист. худ.-літ. альманах / Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка ; гол. ред. В. Пашенко. – Полтава : ПДПУ ім. В. Г. Короленка, 1999. – № 1. – С. 65–69.
17. Жлуктенко Н. Ю. Словесний живопис у постмодерному історичному романі про митця / Жлуктенко Н. Ю. // Літературознавчі студії : зб. наук. праць / КНУ імені Т. Шевченка, Ін-т філології ; відп. ред. Г. Ф. Семенюк ; редкол.: Н. М. Гаєвська [та ін.]. – К. : Київ. ун-т, 2011. – Вип. 31. – С. 121–125.
18. Зінченко Н. І. Характер і функція пейзажу в сентиментальнореалістичній прозі Г. Квітки-Основ'яненка / Н. І. Зінченко // Вісник Харківського нац. ун-

- ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. Філологія / М-во освіти і науки України ; редкол.: Безхутрий Ю. М. [та ін.]. – Х., 2014. – Вип. 70. – С. 144–147.
19. Зорко А. Є. Методичні засади роботи над пейзажним етюдом. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв, 4, 2011. С. 117 – 120.
20. Іщенко А. Історичний аналіз розвитку європейського художнього мистецтва (XIX–початок XX ст.). Освіта і наука, 2021.
21. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. — К. : Наукова думка, 1978—1981.
22. Копистянська Н. Природа як особлива поліфункціональна і поліестетична сторінка художнього простору / Нонна Копистянська // Час і простір у мистецтві слова : монографія. – Львів : ПАІС, 2012. – С. 93–106.
23. Коцюбинський М. Твори / М. Коцюбинський // Коцюбинський М. Твори : в 2 т. – К. : Наук. думка, 1988.
24. Кулікова Т. В. Метафора образотворчого мистецтва як елемент літературознавчого тексту / Т. В. Кулікова // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С.Сковороди / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Х., 2012. – Вип. 34. – С. 172–178.
25. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. - К.: Критика, 2009. - Т. II: 1850—1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук.
26. Літературознавча енциклопедія : у двох томах / [авт.-уклад. Ю.І. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2. – С.624.
27. Літературознавчий словник-довідник / [Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – С.752.
28. Мирний П. Вибрані твори: в 2 т. Т. 2 / Панас Мирний. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1949.
29. Нечуй-Левицький Іван. Твори в двох томах. — Київ: Дніпро, 1977 / том 1, 520 с.; том 2.
30. Онишко О. Чи справді зникає пейзаж? / О. Онишко // Проблеми, жанри, майстерність. – К. : Рад. письменник, 1978. – Вип. 3. – С. 160–169.

31. Пасічник Г. П. Лексико-семантичні та структурні особливості тематично-описового дискурсу «природа» у творах англійських письменників XVIII – початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Г. П. Пасічник. – Львів, 2005. – С.19.
32. Пасічник Г. П. Функції опису пейзажу в англomовному художньому дискурсі початку XX століття / Г. П. Пасічник // Т. 26 (65). – № 1. – С. 264–270.
33. Пейзаж // Літературознавчий словник-довідник / ред. Гром'як Р. Т. [та ін.]. – 2-ге вид., виправ., доп. – К. : Академія, 2007. – С. 527–529.
34. Пейзаж // Словник літературознавчих термінів : навч. посібник з літературознавства за оновленими програмами для вчителів та учнів серед. шк., проф. училищ, ліцеїв, гімназій / укл. В. І. Кузьменко. – К. : Укр. письменник, 1997. – С. 173.
35. Пейзаж // Словник літературознавчих термінів / Лесин В. М., Пулинець О. С. – вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : Рад. школа, 1965. – С. 269–270.
36. Ткаченко А. Мистецтво слова (вступ до літературознавства) : підручник для студентів вищих навчальних закладів з гуманітарних спеціальностей / Анатолій Ткаченко. – 2-е вид., випр. і доповн. – К. : Київ. ун-т, 2003. С. 448.
37. Фесенко Г. Г. Культурна ідентифікація ландшафтів в пейзажному живописі. матеріали всеукр. наук.-метод. конф. «Слобожанський гуманітарій 2018». (м. Харків, 30 березня 2018 р.). Харків, 2018. С. 138-148.
38. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.
39. Щербань О. О. Символічна функція художнього образу. Вісник НТУУ – КПШ. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2010. Випуск 2. С. 65 – 69.
40. Юр М. Естетико-культурологічні особливості художнього простору в живописі імпресіонізму. Мистецтво, історія, сучасність, теорія, 2014. С. 255 – 268.

41. Юхимик Ю. В. Естетико-мистецтвознавчий аналіз міметичного способу художнього творення: історична динаміка класичного мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук : спец. 09.00.08 «Естетика» / Ю. В. Юхимик. – К., 2011. – С.31.